

Svetovni literarni sistem

Marko Juvan

ZRC SAZU, Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede, Novi trg 5, SI-1000 Ljubljana
marko.juvan@guest.arnes.si

Izvorna Goethejeva (kozmpolitska, a periferna) koncepcija svetovne književnosti kot analogije kapitalističnega svetovnega sistema postaja aktualna v transnacionalni komparativistiki: zajema pojmovno-vrednostno ozadje, prakse, medije in institucije, ki omogočajo medkulturni transfer, medbesedilno vsrkavanje globalnih kulturnih repertoarjev in zavestno proizvajanje za mednarodna občinstva. Od kulturnega nacionalizma 19. stol. je v teoretski ali pesniški zavesti o svetovni književnosti, v njeni medbesedilni koherenci in materialnih mrežah opazna »glokalizacija«. Svetovni literarni sistem je dostopen prek arhivov lokaliziranega kulturnega spomina in partikularnih kognitivnih ali jezikovnih perspektiv; centralnost in perifernost sta spremenljivki, odvisni od zgodovinske dinamike in razvoja sistema.

Ključne besede: primerjalna literarna veda / svetovna književnost / literarni sistem / globalizacija / kozmopolitizem / kulturni transfer

Okrepljeno in polemično razpravljanje o koncepciji svetovne književnosti je v zadnjih letih simptom družbeno-političnih premikov literarne vede v pogojih globalizacije (prim. Pizer 213; Snoj 65–66; Virk 184–187). Primerjalno književnost izziva na eni strani globalistično krčenje in kulturno poenotenje sveta, ki ga zagovarja neoliberalna ideologija prostega pretoka kapitala, blaga in ljudi, na drugi strani pa množenje raznolikih kolektivnih identitet, ki se uresničujejo v postkolonialnih osvobodilnih gibanjih, medmrežnih skupnostih, transnacionalnih združenjih protiglobalistov, a tudi v porastu novih nacionalizmov in verskega ali ideološkega fundamentalizma. Takšne razmere so uzavestile planetarno gibljivost kulturnih proizvodov, njihovo deteritorializacijo, mnoštvo lokalnih prilastitev in hibridnih spojev raznorodnih tradicij, obenem pa poplavo variiranj istih vzorcev na raznih koncih zemeljske oble. Zato je v literarni vedi, zlasti primerjalni, postala še kako relevantna tema književnosti kot svetovnega pojava. Debata o njej je menjavala svoje žarišče: od sporov o zastopanosti obrobni skupin, malih narodov in obrobij v kulturnem kanonu človeštva – te debate so že same na sebi omajale evropo- oziroma okcidentocentrižem literarne vede – se je razprava prevesila v vprašanje o razumevanju drugosti in pogojenosti medkulturnih stikov z geopolitično razporeditvijo moči.

Iznajdba svetovne književnosti: kozmopolitska zavest, svetovni proces, lokalni interes in transnacionalne mreže

Ukvarjanje s svetovno književnostjo seveda za primerjalno književnost ni novost, saj je zanjo kot disciplino konstitutivno, pa tudi pojem *Weltliteratur* je znan že od poznih 20. let 19. stoletja. Prvi je ideje »svetovne književnosti« v nizu fragmentarnih, večpomenskih in mestoma nejasnih izjav med 1827 in 1830 vpeljal Goethe (prim. Goethe, *Werke* 456–465, »Some passages«; Birus; Damrosch 1–36; Casanova 27, 64; Pizer; Snoj 61–64; Virk 175–179). Velik odmev so imela kmalu po njegovi smrti razglabljanja pri kosilu 31. januarja 1827, kot vsa njegova minljiva besedovanja vestno ovekovečena v Eckermannovih *Pogovorih z Goethejem* iz 1835. Goethe svojemu tajniku Eckermannu pripoveduje, da je pri branju nekega kitajskega romana uvidel, kako zlahka se lahko poistoveti s človeškimi občutki tujih romanesknih likov. Roman, ki je v njegove roke prišel iz čisto drugačne civilizacije, se mu je zato zdel presenetljivo podoben razumni meščanskosti sodobnih evropskih del, celo njegovi lastni pesnitvi *Herman in Doroteja* in Richardsonovim romanom (Eckermann 249). Možnost medkulturne identifikacije (da »se čutiš enega izmed njih«) in primerjalna sopostavitev tujega s svojim lastnim delom je Goetheja vodila – mimo nevarnosti narcizma, ki zgolj potrjuje jazovo samogotovost (Damrosch 8) – do kozmopolitskega, demokratičnega, zanj kot zaživa čaščenega klasika presenetljivo profanega, antielitističnega spoznanja, »da je poezija skupna last človeštva in da v vseh časih nastopa v stotinah in stotinah ljudi. Eden naredi stvar nekoliko bolje kot drugi in plava nekoliko dalje na površju kot drugi, to je vse« (Eckermann 249–251). Ko Goethe nato podčrta potrebo, naj Nemci gledajo prek »ozkega kroga svoje okolice«, če nočejo zapasti v »pedantno domišljavost« in prepričanje o svoji pomembnosti, naznani dobo svetovne književnosti: »Zato se prav rad oziram po tujih narodih in svetujem vsakomur, naj tudi on dela tako. Nacionalna literatura zdaj ne pomeni več veliko, na vrsti je doba svetovne literature in vsakdo mora zdaj prispevati, da se ta doba pospeši« (Eckermann 251).

Zavest o svetovnosti literature, izpričana v tej in drugih njegovih izjavah, se je Goetheju lahko izostrila na ozadjih razsvetljenskega in predromantičnega kozmopolitizma. Takšno svetovljanstvo se je od 18. stoletja kazalo v mnogih fasetah. Najprej v odprtem, tolerantnem, od provincialnih omejitev neodvisnem življenjskem slogu plemiških, učenjaških, filozofskih, izobražensko-umetniških, vele mestnih, političnih in drugih elit, ki so s svojimi osebnimi ali pisemskimi stiki in z izmenjavo knjig ali informacij spletili socialno mrežo transnacionalne »literarne republike«; s tovrstne svetovljanske perspektive je na primer slovenski narodni prerod v omrežju enakovrstnih gibanj v slovanskem svetu načrtoval baron Zois (prim. Vidmar). Kozmopolitizem

pa je deloval tudi na način ideologije, ki je na področjih filozofske antropologije, etike, politike, prava, ekonomije in estetike še skozi dolgo 19. stoletje zagovarjala temeljno enakost in enakovrednost ljudi, ne glede na njihove jezikovne, verske, etnične, civilizacijske ali državne pripadnosti (prim. Juvan, »Ideologije« 67–77). V duhu svetovljanstva herderjevske vrste – Herder je pot do občečloveškega začrtal prek razumevanja kulturno-jezikovne raznolikosti in obravnavanja vseh, tudi manjših narodov kot enakovrednih skupinskih individualnosti – se je Goetheju svetovna književnost kazala kot »literatura, ki se širi prek nacionalnih meja – kot transnacionalna literatura« (Snoj 62). Posredno jo je povezoval s »prizadevanje[m] najboljših pesnikov in estetskih pisateljev vseh narodov«, ki je »že dolgo usmerjeno k splošno človeškemu (*das allgemein Menschliche*)« (Goethe, *Werke* 458). V tem smislu je menil, da se v »slehnem posebnem [...] skozi nacionalnost in osebnost vidi svetlikanje in presevanje splošnega«, kar dopušča, da najzaslužnejša dela posameznih narodov prav prek svojih posebnosti »pripadajo celemu človeštvu«, da jih torej lahko spoznavajo in si jih prilaščajo tudi drugi narodi (*Werke* 458–459, prev. M. J.). Kljub tako poudarjenemu svetovljanstvu, ki ga je Goethe leto pred smrtjo v kratkem članku »Epochen geselliger Bildung« (1831) potrdil še s prepričanjem o univerzalistični smeri zgodovinsko-socialnega razvoja kulture (*Werke* 463–64), pa njegove izjave o svetovni književnosti konotirajo partikularen kontekst izjavljanja, zaznamovan z »lokalnimi« interesi nemškega pisatelja. Goethe se je namreč kot Nемец v primerjavi s francoskimi ali angleškimi pisci in njihovimi bogatimi tradicijami počutil obrobno, prikrajšano in brez primerljivega zgodovinskega zaledja v mednarodno priznanem kanonu domače književnosti (Damrosch 9–10); po drugi strani se je Goethe v družbi nekaterih sodobnikov, denimo Schillerja, že nekaj let uspešno uveljavljal izven domovine, tako da je bil samozavestno prepričan, da je v oblikujoči se »obči svetovni književnosti [...] častna vloga pridržana za nas Nemce« (Goethe, *Werke* 457, prev. M. J.). Kot vidimo, pojem »svetovna književnost« ni nastal v kateri izmed tedanjih metropol Evrope, temveč precej bolj vzhodno in na obrobju, v Weimarju, razmeroma mali, a v »zlato dobi« vojvode Karla Avgusta znanstveno in umetniško kar se da stremljivi deželni prestolnici. Iznajdba svetovne književnosti kot univerzalnega pojma je potemtakem lokalna, partikularna in v svojem času na pol periferna.¹

Čeprav je v Goethejevih razmišljanjih moč najti opore za vrednostno pojmovanje svetovne književnosti kot izoblikovanega univerzalnega kanona, izbranega iz najboljših umetnin narodnih literatur, pa je ta nemški genij in kozmopolit – tudi zaradi svojega posebnega položaja in prodorne intuicije za zasnutke svetovnozgodovinskih procesov – doživljal svetovno književnost predvsem kot proces, transkulturno interakcijo, ki je bila šele v nastajanju. Imel jo je za naraščajoči obtok literarnih del prek mej jezikov, narodov, držav, celin in civilizacij. Takšno napletajoče se svetovno omrežje

je namreč zanj in druge nemške pisatelje ponujalo priložnost za mednarodno uveljavitev, ki bi odtehtala njihovo ubornejšo izhodišče v primerjavi z avtorji, katerih narodne tradicije so v Evropi že stoletja uživale večji ugled (prim. Pizer 216). *Weltliteratur* se je Goetheju zdela podobna trgu, mednarodni menjavi kulturnih proizvodov. Zato je za njeno označevanje segal po ekonomski metaforiki in uporabljal izraze, kot so »vrste kovancev«, »trg, na katerem narodi ponujajo svoje blago«, »splošna duhovna trgovina«, »menjava«, »uravnoveženost menjave«, »svetovni promet« (*Werke*, 456–461, »Some passages« 7–8). V podtekstu tovrstnih Goethejevih izjav se da zlahka razbrati sorodnost svetovne književnosti s kapitalističnim tržiščem, ki je v pogojih industrializacije, kolonializma in imperializma postajalo svetovno. Če v citirani metaforiki lahko zasledimo interdiskurzivne predelave ideologemov, znanih iz razsvetljenskega ekonomskega kozmopolitizma (Smithov »prosti trg« iz *The Wealth of Nations*, 1776, je na Goetheja lahko vplival prek Sartoriusove kritične nemške priredbe iz 1806; gl. Mahl), pa na drugih mestih pri Goetheju literarno svetovljanstvo dobiva hermenevitične in etične, ne nazadnje tudi mednarodne pravno-politične razsežnosti, kakršne je v spisu *K večenemu miru* (1795) nakazal Kant s pojmom *ius cosmopoliticum*. Literature v različnih jezikih bi se namreč po Goethejevem prepričanju morale zavedati druga druge, se med sabo spoznavati, primerjati in navezovati stike prek kritičnih poročil, prevodov ali gledaliških uprizoritev, pisatelji pa bi ustvarjalno domišljijo morali opirati na književne repertoarje zunaj svojega matičnega okolja, na primer na kitajsko liriko in roman, srbsko ljudsko pesem, perzijsko poezijo, *Koran*. Samo na ta način, je menil Goethe, si lahko nacionalna književnost, kakršna je nemška, ohranja življenjsko moč, in samo prek dejavnega komuniciranja med raznojezičnimi književnostmi je mogoče izoblikovati univerzalno humanistično etiko in estetiko oziroma proizvesti polje vrednot, ki ga je imenoval »obče človeško«. To naj bi – v geopolitičnih okoliščinah razvnetih nacionalnih gibanj po Napoleonovih osvajalnih pohodih – okrepilo strpno sožitje in mir med narodi (gl. Goethe, *Werke* 456–461, »Some passages«).

Ideja svetovne književnosti, ena izmed vidnejših koncepcij kozmopolitizma, je potemtakem pri Goetheju nastala kot uvid v svetovnozgodovinska dogajanja, a obenem kot predelava partikularnih, nacionalističnih frustracij zaradi primerjav nemške književnosti z velikimi tradicijami Angležev, Francozov, Špancev ali Italijanov. Konec koncev je pri njem nastopala še kot estetsko-etično najstvo, oblika univerzalistične ideološke saturacije, ki naj na politično izkoriščanem kulturnem polju pomiri spore med nacionalnimi politikami. Goetheju je ideja svetovne književnosti osmišljala čisto vsakdanja opravila, na primer večjezično branje, spremljanje tuje recepcije svojih del, stike z evropskimi umetniki in intelektualci ali urejanje občasniške revije *Über Kunst und Alterthum*, posvečene *Weltpoesie* (Schulz in Rhein 3).

Svetovno književnost je Goethe, zvest svojim lastnim načelom o potrebi po ustvarjalnem prisvajanju tujega, radikalno drugačnega kulturnega blaga, ne nazadnje povzdignil v poetično vodilo: v njegovi literarni praksi se je ureničevala kot globalna imaginacija in svetovna medbesedilnost. Goethejeva obsežna pesniška zbirka *Zahodno-vzhodni divan* (1819/27), nastala v kontekstu orientalizma in po navdihu Hammer-Purgstallovega nemškega prevoda perzijskega klasika Hafisa (1812), je zgled za medkulturno hibridiziranje zahodne in islamske civilizacije, za humanistično stremljenje h kozmopolitski sintezi, za ustvarjanje, ki nacionalno klasiko snuje s pomočjo medbesedilnih navezav na svetovne kulturne zakladnice (prim. Pizer 218).

Goethejeva *Weltliteratur* je kot regulativna ideja že v drugi polovici 19. stoletja prispevala k vzpostavitvi nove literarnovedne discipline, primerjalne književnosti; pomagala ji je določiti predmet in metode (prim. Pizer 214; Juvan, »Ideologije« 72–77). Pojem svetovna književnost je v komparativistiki odtlej doživiljal različne razlage, tako da danes pomeni (prim. Đurišin, *Theory* 79–90, *Théorie* 11–37, 45, 51–54; Gálik; Koprda 251–265; Damrosch 4–6, 14–24; Snoj 61–66; Virk 174–175): (a) vsoto vseh literatur v jezikih sveta; (b) kanon literarnih del, ki so presegla lokalni, nacionalni in zgodovinsko omejeni pomen in imajo »občečloveško« vrednost; (c) svetovne uspešnice, distribuirane v več jezikih; (č) avtorje, dela, strukture ipd., ki so presegli meje matične kulture in so dejavno navzoči v drugih jezikih in družbah kot »okna«, ki omogočajo razumevanje kulturne drugačnosti, ali pa so predmet medijev in viri za literarne vplive in medbesedilnost; (d) sistem interferenc med različnimi literaturami, regijami, civilizacijskimi krogi, prek katerih se oblikujejo med- ali nadnarodni literarni procesi. Po prevladi razumevanj svetovne književnosti kot svetovnega literarnega kanona (»večnih umetnin«) ali zgodovine mednarodnih literarnih odnosov in procesov (na primer evropskega razsvetljenstva, romantike) je v primerjalni književnosti proti koncu 20. stoletja pod vplivom globalizacije ponovno stopila v ospredje izvorna Goethejeva koncepcija. Kot bomo videli na koncu, postaja tudi izhodišče za »transnacionalno« komparativistiko (prim. Pizer 213–214; Frassinelli in Watson 1–2).

Svetovna književnost je že v Goethejevih očeh vsebovala dejavnosti, občila in ustanove, ki na nastajajočem nacionalnem literarnem polju – področju družbene interakcije, ki je miselno, institucionalno, medijsko in delovalno organizirano okrog besedil estetske književnosti (prim. Bourdieu; Dović 117–138) – omogočajo transnacionalni obtok konceptov, reprezentacij, pa tudi medbesedilno vsrkavanje iz raznorodnih kulturnih virov sveta in zavestno ustvarjanje za mednarodna občinstva. To so med drugim prevajanje, recenziranje, korespondenca s tujino, literarne revije ali stroke, ki se – predvsem primerjalno – ukvarjajo s tujimi jeziki, umetnostmi, mitologijami, civilizacijami. Goethe se danes zdi vizionar še posebej zaradi

rabe ekonomskih metafor. Njegove analogije med mednarodno kulturno menjavo in svetovnim razmahom kapitalističnega ekonomskega sistema sta leta 1848 dopolnila Marx in Engels v *Manifestu komunistične stranke*, ki ga lahko beremo kot posrečen opis današnjega globaliziranega kapitalizma. Svetovno širitev trga in kapitalističnega gospodarstva sta izrecno povezala z začetki oblikovanja nadnarodnega sistema svetovne književnosti, ki ga tvorijo menjave med duhovnimi produkti iz nacionalnih, lokalnih literatur (Juvan, »Ideologije« 70–71). Čeprav je razmerje med svetovnim sistemoma kapitalističnega gospodarstva in literature več kot le (metaforična) analogija (o tem bo tekla beseda v nadaljevanju), je jasno, da svetovna književnost ne obstaja samo kot duhovno blago, vpeto v mrežo odnosov in menjav na mednarodnem kulturnem trgu. Od vsega začetka je tudi kategorija estetske, etične, politične in zgodovinske zavesti, nastala iz novih življenjskih izkustev, ki niso razložljiva zgolj kot posledica ali »odraz« gospodarske »baze« (tega sicer ni trdil niti *Manifest komunistične stranke*).

Doživljanje povezanosti sveta v 19. stoletju ni bilo več privilegij svetovljanskih elit in starejših tipov svetovnih popotnikov (vojakov, trgovcev, pomorščakov, misijonarjev, diplomatov, raziskovalcev, pustolovcev), ki so od azijskih osvajanj Aleksandra Velikega prek novoveških odkritij Amerike in Avstralije do Cookovih morskih poti okrog sveta iz 18. stoletja bistveno prispevali k zavesti, da se evropska civilizacija nahaja med mnogimi drugimi in drugačnimi kulturami. Razvoj modernih, hitrejših in množično dostopnih prometnih sredstev je spodbudil gibljivost širših krogov prebivalstva in jim psihično skrajšal daljave. Množični turizem je sprostil tradicionalno pripetost na domači kraj in v varnih okoliščinah soočal popotnike z mnogovrstnostjo drugih jezikov, navad, kultur (prim. Verstraete 39–43). Kolonializem je državljanom imperialnih sil olajšal bivanje v tujem, oddaljenem okolju kolonij oziroma dostop do njihovih tradicij, umetniških izdelkov v domačem kraju. Poleg tega so časopisi, katerih količina, obseg, zvrstna raznolikost in naklade so skozi 19. stoletje strmo naraščali, dnevno poročali o svetovnih dogodkih, objavljali prevode, reportaže, potopise, kritiške komentarje o tujih umetniških novostih, novice o arheoloških odkritjih. Nespregledljivo vlogo pri oblikovanju pojma in prakse svetovne književnosti je imelo literarno prevajanje, ki je od 18. stoletja močno razširilo repertoar na zunajevropska slovstva (na primer Jonesova prevoda Hafisovega *Divana*, 1771, in Kalidasove *Šakuntale*, 1789), od 19. stoletja pa – v nasprotju z dotlej prevladujočo prakso priredb in prilagajanja domačemu okusu in tradicijam – začelo težiti k reprodukciji specifičnosti izvornika in ohranitvi njegove kulturno-zgodovinske drugačnosti (prim. Zima 211–213). Historistična usmerjenost 19. stoletja se je po zaslugi kolonializma in osvajalnih vojn lahko izživljala v strastnem arheološkem odkrivanju arhaičnih civilizacij ter dešifriranju pisav s kulturnih spomenikov; ta obsedenost

je vodila k prisvajanju tuje kulturne dediščine, njenemu sistematiziranju in javnemu razstavljanju v okviru institucij in diskurzov zahodnega muzealstva (na primer transkribiranje, interpretiranje in prevajanje egipčanskih hieroglifov ali odkrivanje in objavljane mezopotamskega epa *Gilgameš*; o slednjem gl. Damrosch 39–77). Takšna odkritja in prevodi slovstva iz raznih dob in dežel so v obdobju, ko je Goethe vpeljal koncepcijo svetovne književnosti, omajali tisočletno kulturno gospostvo grško-latinskega klasičnega kanona. Razen starih Grkov, Rimljanov in klasikov evropskega novega veka so literarne ustvarjalce tako že vsaj od sredine 18. stoletja navdihovali še folklor evropskih in neevropskih ljudstev, srednjeveški teksti in orientalske književnosti. Ne le Goethe, temveč seveda še mnogi evropski avtorji (Lessing, Montesquieu, Voltaire, Byron, Puškin, Prešeren itn.) so vsaj od razsvetljenstva naprej zavestno pisali na mnogovrstnih kulturnih ozadjih sveta.

Kot sem že nakazal, je bila za oblikovanje zavesti o svetovni književnosti in razmah medkulturnih povezav, ki so v praksi vzpostavljale njeno transnacionalno sistemsko koherentnost, potrebna tudi infrastruktura. Poleg medijev, kot so revije s prevodnimi vsebinami in poročili o drugih literaturah ali gledališča z mednarodnim sporedom, so pomembno, čeprav ne ravno vidno vlogo odigrali tudi čisto fizična mobilnost knjig, rokopisov in drugih kulturnih predmetov, njihovo menjavanje, sistematično zbiranje in katalogiziranje, pa tudi enciklopedično urejanje znanj o tujih kulturah. Kako podcenjena je bila v primerjalni književnosti vloga takšnih procesov pri spletnju omrežnih povezav med raznolikimi, tudi zelo oddaljenimi kulturnimi prostori, se pokaže prek optike prevratne sociologije Bruna Latoura, imenovane »actor-network-theory« ali ANT. S samosvojem spojem Garfinklove etnometodologije in Greimasove teorije aktantov Latour v *Reassembling the Social* razlaga družbenost kot fluiden proces performativnega vzpostavljanja združb raznorodnih, tudi nečloveških ali predmetnih akterjev (na primer strojev, laboratorijske opreme, knjig), tj. kot povezovanje prek mrež dislociranih, transportiranih in posredovanih akcij ali njihovih »vpisov« oziroma reprezentacij. Družbene vezi se gradijo prek obtoka, posrednikov in »prevajanja« informacij med oddaljenimi lokacijami (Latour, *Reassembling* 7–8, 34–36, 44–46, 69–71, 107–108, 173–180, 194). Informacijo opredeli Latour kot odnos, ki se s pomočjo »vpisa« (znaka, predmeta) vzpostavi med dvema lokacijama, od katerih si ena (center) prek mreže posredniških prevajanj prisvaja elemente druge (periferije), jih razčlenjuje, ureja in interpretira z namenom, da bi nanjo delovala (Latour, »Ces réseaux«). Takšni središčni prostori, v katerih se prek posrednikov zbirajo premeščeni znaki in predmeti, so po Latouru na primer naravoslovni muzeji, laboratoriji, botanični vrtovi – pa tudi knjižnice: medtem ko naravoslovci v muzeju zbirajo, sinoptično primerjajo in spoznavno klasificirajo primerke tisočerih vrst ptic, pripeljanih tjakaj z raznih koncev zemlje, je za bibliotekarje in uporabnike knjižnica

prav takšno »vozlišče ogromne mreže, kjer [...] cirkulirajo reči, ki postajajo znaki«, in funkcionira kot »zbiralnik, razdelilnik in transformator konkretnih tokov«, v katerih se teksti in predmeti vežejo na situacije iz različnih krajev svetovnega prostora (Latour, »Ces réseaux«).

Naznačeni središčni položaj pri oblikovanju transkulturnega imaginarija so zavzemale na primer pariške knjižnice 17. in 18. stoletja, zlasti Kraljeva biblioteka Ludvika XIV., ki so načrtno zbirale, sistematizirale in katalogizirale gradiva, pridobljena z oddaljenih območij ali celin prek kompleksne mreže popisov, katalogov, iskalcev, posrednikov in nahajališč v drugih knjižnicah, tudi velikih in imperialnih, kot je bila osmanska v Carigradu (Dew 236–239). Tovrstna transkulturna mreža za pretok knjig in njihovih popisov je postavila temelje za postopen vzpon orientalistične erudicije, ki je bila znotraj učenjaške književne republike na prelomu v razsvetljeno stoletje še razmeroma obrobna (Dew 245), pozneje pa je bistveno prispevala k oblikovanju zavesti o svetovnosti literature. Orientalistično znanje se je sprva dokazovalo zlasti v obsežnih enciklopedičnih kompilacijah, nastalih na podlagi gradiv iz medknjižnega prometa; primer takšnega dela je *Bibliothèque orientale* (1697) Barthélemyja d'Herbelota, ki je v 8000 abecedno urejenih geslih ter nešteti izvlečkih in navedkih skušala podati popoln mentalni zemljevid »orientalske« (turške, perzijske in arabske) civilizacije. Bralcem je omogočila posredni, skozi sestavljalčev spoznavni sistem preoblikovani dostop do informacij iz rokopisov in redkih knjig, razpršenih po težko dostopnih nahajališčih (Dew 234–246). Če sklenem: tovrstne infrastrukturne mreže, ki so formirale orientalistične korpuse, so oddaljene tuje objekte, nosilce in tekste prevajale v množstvo lokalnih arhivov, bibliotek in metabesedil, prek katerih so se ti prilagajali specifičnim »domačim« epistemam in perspektivam.

Sovzpostavljanje svetovnega in nacionalnega

Že pri teoretski in poetski zavesti o svetovni književnosti (Goethejev primer), kakor tudi pri graditvi medijske in institucionalne infrastrukture za njen obtok in reprezentacije (primer D'Herbelota) je bilo mogoče zaslutiti, da je bila svetovna književnost vedno že »glokalizirana«, se pravi navzoča prek omrežja lokalnih vpisov, predstavitev, miselnih predstav in perspektiv. Za takšno pluralizacijo svetovne književnosti je odločilno dejstvo, da se je pojem *Weltliteratur* v 19. stoletju uveljavil prek ideologema »nacionalne književnosti«, značilnega za evropsko pandemijo herderjevskega kulturnega nacionalizma (Juvan, »Ideologije« 64–65), in da je bil v obtoku prek optik jezikovno-kulturnih kognitivnih centrizmov (Juvan, »Peripherocentrism«). Vse od Goetheja in Marxa so si svetovno književnost zamišljali pretežno tako, kot da so njeni temeljni elementi nacionalne

književnosti. Svetovna književnost je bila razumljena kot izbor najboljšega iz njih oziroma kot promet, menjava, dialog, vplivanje med njimi. Po drugi strani pa je sleherna literatura, ki se je začela dojemati in razvijati kot nacionalna, predpostavljala svojo verzijo svetovne književnosti, odvisno od tega, kako je videla svoj mednarodni položaj. V tem, da je bilo v 19. stoletju nacionalno predpostavka svetovnega, svetovno pa obzorje za vzpostavitev nacionalnega, lahko vidimo simptom križanja porazsvetljskih ideologij kulturnega nacionalizma in kozmopolitizma, ki je potekalo na ozadju estetskega razumevanja umetniških praks (Juvan, »Ideologije« 76–77). Ideologija estetske avtonomije, ki je napajala tekste, dejavnosti in akterje na razvijajočem se literarnem polju, je bila kompenzacija za to, da se je – kot na primer za pariška 1820. leta razkriva Balzac v *Izgubljenih iluzijah* (1843) – književno življenje vključilo v mehanizme kulturnega trga in političnih manipulacij javnega prostora v časopisnih medijih: vrednost umetniških proizvodov je postala kontingenčna, saj je bilo akumuliranje ali izgubljanje kulturnega kapitala odvisno od interesov založništva, socialnih mrež in klik ter taktične uporabe medijev (o poznejši »larpurlartistični« radikalizaciji te situacije prim. Bourdieu 20–21, 48–68, 81–85). Za porajanje modernega literarnega polja v Evropi 18. in 19. stoletja je bil poleg uveljavljanja estetske avtonomije značilen še proces nacionaliziranja; ta je literaturo – v družbi s filologijo, folkloristiko, etnologijo, zgodovino, likovno in glasbeno umetnostjo, časopisjem in šolstvom – profiliral v jezikovni in kulturni izraz naroda kot moderne »zamišljene skupnosti«, rastoče iz starejših oblik etnične zavesti (prim. Schmidt 282–283; Anderson 12–16, 34, 82–95; Casanova 148–152, 260–265). Dojemanje svojih lastnih kulturnih posebnosti kot temeljev nacionalne identitete pa je bilo v okvirih in kategorijah vseevropske, transnacionalno gibljive matrice ideologij modernega nacionalizma mogoče samo prek vztrajnega primerjanja z drugimi, na enak način zamišljenimi in organiziranimi skupnostmi, se pravi s pomočjo zavestnega umeščanja v prostor meddržavne politike, mednarodnih kulturnih odnosov, tekmovanj in spopadov. Narodi torej za svojo lastno kognitivino in praktično (institucionalno, medijsko, politično) zasnovo nujno potrebujejo mednarodni prostor (prim. Casanova 56–59).² Estetski in nacionalni odnos do leposlovja je bil pri formiranju pojma svetovne književnosti evropocentrično posplošen na razumevanje vseh slovstev sveta (prim. Damrosch 6).

Eno od lokaliziranih in obrobni evropskih vozlišč literarnega avtonomiziranja, nacionaliziranja in umeščanja v svet je bilo na prelomu v 19. stoletje slovensko etnično ozemlje v habsburški monarhiji. France Prešeren je tu svoje ustvarjanje že snoval v okviru nastajajočega nacionalnega leposlovja in ga s svojimi poezijami soustvarjal. Obenem s svojim narodnim samozavedanjem in kulturnim delovanjem se je Prešeren videl tudi v širšem evropskem, svetovnem kontekstu, zato je s pomočjo Čopove

komparativistične in kozmopolitske erudicije in v duhu schleglovskega romantičnega univerzalizma medbesedilno črpal žanre, forme, teme, stile in motive iz oblikujočega se sistema (kanona) evropske oziroma svetovne književnosti, se pravi iz moderno »sintetiziranih« tradicij arabskega, judovsko-krščanskega, grško-latinskega, romanskega, nordijskega, germanškega, balkanskega in slovanskega sveta (prim. Kos, *Prešeren*; Paternu). Ta medbesedilni transfer reprezentativne zgodovinsko-kulturne drugosti je pesnik v svojih besedilih cepil na jezikovne registre, tematike, tradicije in aktualne probleme domačega okolja. Njegova *Glosa* (1834/47) na primer upesnjuje razmerje med besednim umetništvom in provincialno, za estetsko književnost nezainteresirano, malomestno družbo na Kranjskem, kjer je merilo uspešnosti premoženje, kapital. Odločitev za vztrajanje v bedi in družbeni zapostavljenosti pesniškega poklica podkrepi Prešeren z nizom zgledov svetovnih klasikov (Homerja, Ovida, Danteja, Petrarke, Camõesa, Cervantesa in Tassa), s katerimi na prvi pogled utemeljuje tezo, da je umetnost – v nasprotju z logiko profita – že od nekdaj družbeno marginalizirana (Prešeren 111–112; prim. Juvan, »Prešernova« 48–53). Prešeren medbesedilno prenaša elemente kanona evropske poezije v slovenski tekst, ki ga piše v habsburški provinci, svoje ustvarjanje in nastajajočo nacionalno in estetsko avtonomno literaturo pa osmišlja prek specifične, obrobne, lokalno pogojene perspektive na svetovno književnost. S sklicevanjem na kanon svetovne književnosti si Prešeren skuša prisvojiti njen kulturni kapital in z njegovo pomočjo na pesniški način, z govorico tropov utemeljiti avtonomni red literarnega polja, ki je s svojimi vrednotami inverzija principov kapitalističnega trga (prim. Bourdieu 20–21, 48–85).

Kot vidimo, je porajanje, emergenca periferne nacionalne literature sistema (prim. Domínguez, »Literary emergence«), kakršen je bil slovenski, implicirala neko partikularno zavest o svetovnem značaju literature, pa tudi svojo različico globalne imaginacije in medbesedilnosti. Tako »glokalizirani« vpis svetovne književnosti v Prešernova besedila je bil vpet v »kulturno planiranje« prerodnih intelektualcev, ki so zavestno, z izoblikovanim sklopom strategij in ciljev za vzpostavljanje »družbeno-kulturne kohezije«, oblikovali repertoarje, medije, delovalne vloge in ustanove nastajajočega sistema »kranjske« oziroma slovenske literature (prim. Even-Zohar, »Culture planning«). Prešernov prijateljski mentor, bibliotekar Matija Čop je prek razmeroma obsežne, le deloma ohranjene korespondence, pa tudi s svojimi bivanji na Dunaju, Reki in v Lvovu ustvaril mrežo mednarodnih stikov, s pomočjo katere je skrbel za zbiranje knjig in poročil o aktualnih kulturnih dogajanjih v tujini, pa tudi za primerjalno preučevanje zgodovin različnih književnosti; po drugi strani je pomagal širiti vednost o preteklem in sodobnem slovenskem slovstvu med češkimi, slovaškimi in poljskimi prerodnimi intelektualci in literati (Čop; Kos, *Matija*).³

Svetovni pretoki in menjave: globalna sistema ekonomije in literature

Opisani primer porajanja obrobne nacionalnega literarnega polja, ki svojo identiteto vzpostavlja relacionalno, prek zavesti o drugih književnostih sveta in svetovni književnosti kot skupni dediščini človeštva, bi lahko razložili z novejšimi koncepcijami svetovnega sistema, ki tako rekoč realizirajo Goethejeve ekonomske metafore in metodološko razvijejo Marxova opažanja. V mislih imam Immanuela Wallersteina, Franca Morettija in Pascale Casanova. Kot v več spisih razlaga Wallerstein (»The modern«; *Geopolitics* 139–156, 184–199; *World-Systems* ix–xii, 23–75), se je kapitalizem zaradi svoje bistvene težnje po neskončni akumulaciji kapitala od dolgega 16. stoletja naprej moral raztezati čez meje gospodarstva, ki bi ga lahko politično nadzirala ena sama državna struktura, dobiček pa bi si v preveliki meri prisvajal njen vladajoči razred oziroma oblast. Kapitalizem je zato svoje tokove blaga in denarja, strukturirane v tržno menjavo, zemljepisno razširil v sistem svetovne ekonomije, v katerem je razredne antagonizme znotraj posameznih družb spremljala še »naddružbena«, geopolitično izražena asimetrija pri delitvi dela, virov, proizvodnje in dobička: na eni strani jedrna področja, kjer je bila koncentrirana razvitejša, zahtevnejša, pogosto monopolna proizvodnja in kamor se je stekal večji del presežne vrednosti, na drugi strani pa manj razvite, od središč odvisne, neusmiljeni konkurenci prepuščene periferije, kjer je bila akumulacija kapitala skromnejša. Pri globalni širitvi svoje univerzalne logike je kapitalistično svetovno gospodarstvo naletelo na raznolike družbe, jezike, kulture in vrednostne sisteme. Navzkrižja teh partikularnih družb z univerzalnimi ekonomskimi principi je posvetovljeni kapitalizem skušal obvladovati zlasti na dva načina, o katerih piše Wallerstein: z »izvozom« in razmnoževanjem modela nacionalnih držav, ki so se po Vestfalskem miru (1648) začele povezovati v »meddržavni sistem« (ta je do danes že prekril celotno zemeljsko površino), in z razvojem »geokulture«, tj. z globalno širitvijo istih kulturnih vzorcev v družbeni ureditvi, vrednostnih sistemih, ideologijah, življenjskih navadah in stilih, pa tudi v umetnosti. V tem kontekstu je po Wallersteinu ključni dogodek pomenila francoska meščanska revolucija 1789, ki je s svojimi mednarodnimi odmevi nezadržno utrjevala liberalizem kot vodilno ideologijo kapitalizma. Po dobi »etatzizma« (1450 do 1815), v kateri se je fevdalna razdrobljenost že zaokrožila v enotno urejene in upravljane državne tvorbe, se je težnja po vzpostavljanju nacionalnih držav v 19. stoletju zavestno napajala v transnacionalni ideologiji nacionalizma (*Geopolitics* 143). Nacionalne države skrbijo za politično upravljanje in ideološko centriranje kulture sfere (v tem kontekstu ima vidno vlogo tudi prej opisano nacionaliziranje literature), kapitalistična ekonomija, ki ji zagotavljajo pravno varstvo in druge pogoje,

pa s svojimi tokovi prečka njihove meje in jim z razmeščanjem kapital-ske akumulacije v veliki meri določa položaj in moč v neenakopravnem meddržavnem sistemu: države so po svoji družbeno-gospodarski, a tudi politični in vojaški moči postavljene v položaje središč (»jedrne države«), obrobij in vmesnih »polperiferij« (Wallerstein, »The Modern«; *Geopolitics* 140–141, 186–194). Za svetovni sistem kapitalizma, v katerem jedrne države dominirajo, ostale pa so od njih bolj ali manj odvisne, je potemtakem po Wallersteinu značilna »napetost med nacionalizmom in internacionalizmom, univerzalnostjo in partikularnostjo« (*Geopolitics* 139); zaradi »kulturne difuzije«, ki so jo omogočala moderna sredstva transporta in komunikacije, so »partikularne nacionalne države po svojih kulturnih oblikah postajale vse bolj podobne druga drugi« (od ustroja in nabora političnih in drugih ustanov prek repertoarjev umetniških zvrsti do življenjskih slogov), pa tudi izrazi nacionalizma, ki naj bi potrjevali izjemnost vsakega naroda, so s stalno internacionalizacijo kulture postajali vse bolj identični (*Geopolitics* 186, 191). Če sklenem: svetovni sistem gospodarstva in meddržavnih odnosov je po Wallersteinu omogočil tako oblikovanje nacionalnih kultur kakor tudi čezmejno in transnacionalno difuzijo enakih kulturnih vzorcev, ki so v krajevno posebne tradicije na vseh koncih sveta primešali elemente geokulture. Tu pa gre že za fenomenologijo »realnega kozmopolitizma« in globalizacije, kot ju opisuje Ulrich Beck (*Das kosmopolitische* 30–33), za kontekst torej, ki je izhodišče tega spisa.

Spričo globalizacije in ob pomoči njene kulturne industrije se po Appadurajju odpravljajo enačaji med ozemeljsko določeno državo, družbo in kulturno identiteto; kultura po Pieterseju ni več izključno vezana na posamezne, razmejene družbe in se spreminja v translokalen (še vedno krajevno pogojen, a odprt) proces predajanja in prisvajanja izkušenj, v nekakšen »občečloveški softver« (Beck, *Kaj je* 20, 95–96). Globalnost je proizvedla svetovno družbo, v kateri nobena skupnost, regija ali država ni samozadostna, saj se zaradi okrepljenih pretokov med njimi na sleherni lokaciji – od tod Robertsonov pojem »glokalizacija« – srečujejo mobilne gospodarske, politične in kulturne oblike, ki imajo zemljepisno različne izvore (Beck, *Kaj je* 22–27, 67–75). Kot utemeljuje Beck, je globalizacija spremenila naravo svetovljanstva: iz razsvetljenske ideje oziroma intelektualnega problema se je kozmopolitizem v dobi »druge« oziroma »refleksivne moderne« (kot naslednice »prve moderne« 19. stoletja in njenega izključevalnega vzpostavljanja nacionalnih identitet) preselil v resničnost: »resničnost sama je postala kozmopolitska« (Beck, *Das kosmopolitische* 7–8). Iz tega izkustva prihaja »koz-mopolitski pogled«, s svojim doživljanjem svetovne družbe tveganj in z neizključujočim, »inkluzivnim« mešanjem lokalnih in transnacionalnih identitet (Beck, *Das kosmopolitische* 15–16). Kozmopolitizacijo druge moderne, ki se

– v nasprotju s starejšimi oblikami meddržavnih in medcivilizacijskih stikov – kompleksne sovisnosti sveta vsakodnevno zaveda (zato je ta moderna refleksivna), obravnava Beck kot nasprotje enodimenzionalne gospodarske globalizacije in ideologije globalizma, ki izravnava kulturne razlike v korist svetovnega trga: sodobna kozmopolitizacija podpira »multiple lojalnosti« (da se na primer počutiš hkrati Slovenec, Evropejec, rocker in musliman) in »transnacionalne oblike življenja« (denimo nomadstvo znanstvenikov in umetnikov), spodbuja nadržavna civilna gibanja in na račun državnih suverenosti krepi moč mednarodnih dejavnikov (18). Pomenljivo je, da Beck med predhodnike »notranje kozmopolitizacije nacionalnih družb« uvršča ravno Goetheja (*Das kosmopolitische* 19), na drugem mestu pa še Marxa in Engelsa; vsi trije so namreč uvajali tudi pojem svetovne književnosti (*Kaj je* 43). Čeprav Beck Wallersteinovo razlago globalizacije s teorijo kapitalističnega svetovnega sistema upravičeno⁴ kritizira kot redukcioniistično, monokavzalno in deterministično (*Kaj je* 54–56), pa je Wallersteinov strukturni neksus, ki povezuje transnacionalno logiko kapitala, neenakopravno geopolitično delitev dela, formiranje in razmnoževanje nacionalnih držav v meddržavni sistem ter širitev geokulture, vsekakor močna hipoteza, na katero se je mogoče opreti pri izdelavi teorije svetovne književnosti kot svetovnega sistema. Svetovna književnost je po eni strani sestavina univerzalne, gibljive, transnacionalne geokulture, ki jo je proizvedel kapitalizem, po drugi strani pa je – prav kakor svetovni gospodarski in meddržavni sistem – kompleksno polje asimetričnih menjav, kulturnih tokov, bojov za vidnost in prevlado.

V to smer gradita svoji analogiji z Wallersteinovo teorijo sveta kot sistema Casanova in Moretti. Pascale Casanova v *La République mondiale des Lettres* izhaja iz Goethejevih opažanj o podobnostih med nastajajočo svetovno književnostjo, razumljeno kot trg del, idej ali form, in mednarodno blagovno menjavo; interpretira jih v luči koncepcije simbolnega oziroma literarnega kapitala, ki jo je vpeljal Bourdieu v razlagah literarnega polja (27–29). Bourdieujevsko literarno polje je prizorišče družbenih silnic, prek katerih se pisatelji, skupine, mediji in kulturne ustanove potegujejo za veljavo svojih besedil, poetik, idej, žanrov in stilov, si gradijo ugled in širijo odmevnost, podobno kot poteka konkurenčni boj za akumulacijo finančnega kapitala; Casanova strukturo tega polja, ki ga je Bourdieu preučeval znotraj francoske družbe, razširi na svetovni literarni prostor. V »svetovni literarni republiki« za globalno razporeditev literarnega kapitala konkurirajo avtorji (ali njihovi posredniki), ki skušajo s svojimi literarnimi izdelki prodreti čez meje svojega jezika in nacionalnega literarnega sistema. V svetovnem literarnem polju so izhodišča pisateljev in njihovih del neenakopravna: pisatelji, ki ustvarjajo v svetovnih, velikih jezikih ali imajo zaledje mednarodno vplivnih nacionalnih literatur in svetovnih prestolnic, se lahko oprejo na v

njih akumulirani kulturni kapital, bogate jezikovne in vsebinsko-formalne repertoarje, pa tudi na prestiž nacionalnih klasikov, že dolgo priznanih v tujini; nasprotno pa so male, obrobne in novejšje literature, napisane v manj razširjenih jezikih, v podrejenem položaju, zato se tudi njihovi avtorji, katerih literarni kapital je neprimerno skromnejši, težje svetovno uveljavljajo – njihova mednarodna kariera oziroma vplivnost njihovih del sta odvisni od tega, ali jih s t. i. konsekracijo spozna in pripozna katera izmed metropol svetovne literarne republike s svojim aparatom prevajalcev, kritikov, izvedencev (28–40, 63–65). Svetovni literarni prostor se je torej oblikoval prek mednarodnih rivalstev na političnem, gospodarskem in kulturnem (predvsem jezikovno-literarnem) polju, literatura pa je bila v 19. stoletju – celo v Angliji, ne le pri Slovencih in drugih »nedržavnih«, malih narodih – ena od glavnih nosilcev narodne identitete (Casanova 55–58, 69–118). Literarni kapital je, tako Casanova, nacionalno pogojen, saj država in literatura vzpostavljata in krepiata druga drugo; ponekod, zlasti v Franciji, se je to dogajalo že od porenesečanega uveljavljanja ljudskih jezikov v visoki kulturi in državnih zadevah, še bolj na široko po Evropi pa od »herderjevske revolucije« in razmaha kulturnega nacionalizma v 19. stoletju, ki sta narode utemeljevala v jeziku in kulturi.⁵ Osrednejši ali obrobnejši položaj in vloga nacionalnih literatur v svetovnem literarnem prostoru sta potemtakem, razlaga Casanova, določena tudi časovno (123–125, 474): odvisna sta od tega, ali je literatura stara ali nova, ali se je nacionalizirala pred 18. in 19. stoletjem, ali v dobi narodnih prerodov, oziroma šele v postkolonialni in postkomunistični fazi; starejše literature (oziroma, natančneje, le nekatere njihove pisateljske elite) naj bi se po Casanovi tudi prej otresele politično-pragmatičnih funkcij in dosegle avtonomijo, s tem pa postale merilo modernosti za preostali svet – takšen »greenwiški literarni poldnevnik« je za Casanovo Pariz od druge polovice 19. stoletja naprej (127–130).

Obsežni in bogato dokumentirani knjigi Pascale Casanova je sicer mogoče očitati marsikaj, od posameznih napačnih podatkov in »frankocentričnosti« (kot edino metropolo literarnega sveta obravnava Pariz) prek izpostavljanja narodov in pretiranega poudarjanja konkurence v medliterarnih odnosih do nerazčiščenega pojmovanja vrednosti in, ne nazadnje, linearne, evropocentrične teleološke sheme, po kateri se vse literature od nacionalno-politične vezanosti razvijajo k umetniški avtonomiji, ta pa kot zahodno-evropska iznajdba postaja splošno merilo modernosti ali zamudništva (za kritike prim. Prendergast 7–25; Frassinelli in Watson 6–9; Milutinović 226–231; Virk 189–192).⁶ Ne glede na utemeljene pripombe pa še nihče ni prepričljivo ovrgel njene osnovne teze, da v »svetovni literarni republiki« medkulturni tokovi niso v skladu z enakopravno menjavo in humanistično-kozmpolitskimi ideali enakosti, pač pa so odvisni od asimetričnega razporeda

kulturne, politične in gospodarske moči njihovih izvorov, vozlišč in ciljev. Od zgodovinsko spremenljive dinamike razmerij med središči in obrobji svetovnega literarnega sistema je odvisno, kaj in s kakšnimi konotacijami se bo uvrstilo vanj in se v kanonu svetovne književnosti obdržalo, pa tudi to, od kod, kam in po katerih kanalih bo potekala medliterarna komunikacija. Vse to je v igri, če svetovno književnost na sledi Goetheja razumemo kot literarna dela, ki so prestopila jezikovno-kulturne meje domačega literarnega sistema in se širijo v transnacionalni kulturni prostor (Damrosch 4–6). V menjavah svetovne literarne republike se literarna dela pretakajo kot knjižni objekti ali izvorni, prevedeni, prirejeni, uprizorjeni ali ekranizirani teksti, pa tudi s posredništvom metabesedil (kritik, poročil ipd.). Takšna dela so v svetovnem prostoru navzoča dejavno (Damrosch 4), kar pomeni, da – posamezno, v zbirah ali z nekaterimi elementi in strukturami – posegajo tudi v literarne repertoarje velikih jezikov, in sicer bodisi kot uvoženi proizvodi, ki odpirajo »mnogoterata okna v svet« (Damrosch 15–17) in ponujajo nove ustvarjalne možnosti, bodisi z vplivanjem na literarno produkcijo sprejemnega polja in dotokom predlog za medbesedilno navezovanje.

Centri in periferije

Strukturne analogije med »planetarnim sistemom« književnosti in svetovnim gospodarskim sistemom, v katerem so se po Wallersteinovem teoretsko-zgodovinskem opisu od začetkov novega veka gradila neuravnotežena geopolitična in geokulturna razmerja med jedri, obrobji in polobrobji, poudarja tudi Franco Moretti v odmevnih spisih »Conjectures on World Literature«, »More Conjectures« in *Graphs, Maps, Trees*. Ko Moretti izrecno uporabi termin »svetovni literarni sistem«, se naveže na Wallersteinovo ekonomsko teorijo: podobno kot kapitalistično svetovno gospodarstvo je tudi svetovni literarni sistem en sam, odnosi med posameznimi literaturami v njem pa so prav tako asimetrični in »globoko neenakopravni«, odvisni od globalne razporeditve kulturnega kapitala (»Conjectures« 55–56). To po Morettiju pomeni, da se literarne inovacije, ki jih izmed tekmujočih žanrskih, stilnih oziroma formalnih opcij izberejo in podkrepijo mehanizmi literarnega trga, iz centrov z močno akumulacijo kulturnega kapitala v valovih širijo navzven, na periferije. Te pa imajo za sabo svoje lastne tradicije, zato se uvozu globalizirane »*lingue francae*« ne predajajo pasivno, temveč se spoprijemajo s »simbolno hegemonijo« svetovnega kulturnega trga; iz središč uvožene forme, kakršni sta roman ali petrarkistični sonet, se na obrobjih kompromisno spajajo z lokalno specifičnimi gradivi, tematikami in modalnostjo (»Conjectures« 64–65; »More« 73–74; *Graphs* 3–33, 67–92).⁷

Neenakopravnost literarnega sistema se s tem iz zunanjega omrežja prenaša v sam tekst, v njegovo izjavno strukturo (»Conjectures« 66).

Kompromisno spajanje globalnega (»zahodnega formalnega vpliva«) z lokalnim (perifernimi »gradivi«, »lokalnimi značaj« in »lokalnim pripovednim glasom«), ki ga Moretti, opogumljen s svojimi obsežnimi raziskavami o širitvi vzorcev zahodnoevropskega romana, ponuja že kar kot »zakonitost literarnega razvoja« form, tem in žanrov v svetovnem literarnem sistemu (»Conjectures« 58–60), je vendarle hudo poenostavljena formula.⁸ Morda v grobi obliki velja za rutinske, drugorazredne posnemovalce, ne more pa razložiti medbesedilne dinamike in obrambnih mehanizmov, ki jih sproža bloomovska tesnoba vplivanja, kadar se vplivani avtor – pogosto tudi z valorizacijo svojega perifernega okolja – skuša upreti hegemoniji tujega modela, jo zanikati, omejiti ali ustvarjalno predelati. Naj omenim samo eno strategijo, značilno za tri zgodnejše slovenske prilastitve mednarodno vplivnih vzorcev, prvič namerno uvoženih iz evropskih metropol – ironično tematizacijo medkulturnih prenosov ter razmerja med vplivnim avtorjem svetovne književnosti in njegovim lokalnim, odvisnim sprejemnikom. Linhart je v komediji *Ta veseli dan ali Matiček se ženi* (1790), po svoji *Županovi Micki* (1790) šele drugi na Slovenskem, nedvomno izpeljal nekakšen »kompromis« med tujo, iz pariške metropole prevzeto strukturo Beaumarchaisove sloveče komedije *Figarova svatba* in lokalnimi temami, značajmi ter izjavno perspektivo. Njegova komedija ni niti izvorno delo niti običajen prevod, pač pa medbesedilni žanr travestijske priredbe, ki socialno-stilno višje lege izvornika profanizira, familiarizira: potek zgodbe iz pariškega svetovljanskega, aristokratsko-velemestnega okolja prenaša v domače, provincialno kranjsko podeželje, med nižje plemstvo in kmete, urbano elokvenco pa prilagodi jezikovnim registrom poljudnejše komike. Linhart se je kot razsvetljenec evropskega formata zavedal, da živi v obrobnem, »zaostalem« okolju in ga je s svojo mnogovrstno dejavnostjo (tudi z dramsko-gledališko) hotel kultivirati, zato je sploh začutil potrebo po uvozu in ustvarjalnem obvladanju beaumarchaisovske elokvence v slovenskem jeziku; poleg tega je zato v podomačeni komedijski tekst kot izjavna instanca na novo vnesel značilno »narodnoprerodno« perspektivo in tej ustrezne prizore. Ob robu travestijskega prirejanja evropske uspešnice pa je dramatik še fikcijsko, v nekakšni *mise en abyme* upodobil izpeljanost svojega izdelka iz Beaumarchaisovega: v osmem prizoru prvega dejanja je Matičkovo željo po novem, na kranjskem podeželju menda neznanem običaju (ovenčanju neveste s »krono devišstva«) razložil kot svetovljanski navdih, ki ga je Matiček, ta podomačena prekarakterizacija Figara, dobil v mestu, v ljubljanskem gledališču, ko je gledal komedijo *Die Hochzeit des Figaro* (Linhart 50). Kot sem že omenil, je tudi Prešeren diskurzivno snoval avtonomno in nacionalno pesniško umetnost s pomočjo medbesedilno-

sti, s katero je svoja besedila pripenjal na osrednja območja evropske klasične in sodobne literature. Z namernim vnašanjem evropske klasike na Slovensko je Prešeren med drugim obarval svoje sonete, v 1830. letih prve odmevnejše uresničitve tega žanra v nastajajočem nacionalnem sistemu. V njih je sprva precej emuliral Petrarko in kode petrarkizma, te tipično transnacionalne pesniške *lingue france*. Emulacijo kot tekmovalno vrsto imitacije klasikov pa je Prešeren v svojem sonetu »Sanjalo se mi je, de v svetem raji«, natisnjemem v *Poezijah* (1847), samorefleksivno razkril pred bralci; tematiziral je svojo odvisnost od svetovnega avtorja in njuno »zunanje« sistemsko razmerje ponotranjil v besedilu, ga alegoriziral z ironično ubranim motivom rajskega tehtanja vrednosti mojstrove (Petrarkove) in svoje poezije oziroma lepote njenih pesniških izvoljenk (Prešeren 153; Juvan, *Vezi* 198–201). *Deseti brat* (1866), prvi slovenski roman, je konvencije po celi Evropi priljubljene, tržno uspešne zvrsti, ki jo je Jurčič v slovenščino pionirsko prenašal iz tujine, po svoje udejanjal in prilagajal domačemu referenčnemu svetu, mentalitetam in ideologijam. Pripovedovalec na postopke nove zvrsti svoje občinstvo izrecno opozarja in jih metafikcijsko komentira. Prvi stavki prvega slovenskega romana zato vsebujejo meta-pojme, ki opisujejo novo besedilno zvrst slovenščine (*pripovedovalec, romanopisec, povest*), obenem pa že na začetku razkrivajo, da pisatelj v svoj družbeni kontekst prenaša Scottov zvrstni model, in nakazujejo, kakšen naj bi bil njegov »kompromis« med »zahodnim formalnim vplivom« in »lokalnim gradivom«:

Pripovedovalci imajo, kakor trdi že *sloveči romanopisec Walter Scott*, staro pravico, da svojo *povest* začno v krčmi, to je v tistem shodišču vseh popotnih ljudi, kjer se raznovrstni značaji naravnost in odkrito pokažejo drug drugemu poleg pregovora: v vinu je resnica. Da se torej *tudi mi* te pravice poprimemo, izvira iz tega, ker menimo, da *naše slovenske* krčme in naši krčmarji, čeravno imajo po deželi veliko preprostejšo podobo, niso nič manj *originalni* kot staroangleški Scottovi. (Jurčič 141; poudaril M. J.)

Primer *originalnosti slovenskih* krčem in krčmarjev s *staroangleškimi* Scottovimi je samorefleksivna, ironična figura, prek katere implicitni avtor programsko, s prepričevalno močjo fikcijske besede izravnava globalno kulturno hierarhijo med po Evropi »slovečim« (angleškim) središčem in (slovenskim) obrobjem ter razveljavlja opozicijo 'staroangleško = osrednje = staro = originalno' proti 'slovensko = obrobno = novo = neizvirno'. Ker se pripovedovalec predstavlja kot del slovenske družbe, naroda (*naše slovenske* krčme), s to figuro pred morebitnimi očitki zamudniškega, kompromisarskega oponašanja metropole obenem zavaruje tudi originalnost besedila, ki je celo v podnaslovu samozavestno zvrstno označeno kot »izvirni roman«.⁹

Prav zaradi tovrstnega taktičnega predelovanja medkulturnega transferja (in ne toliko zaradi »kompromisnih« hibridizacij tujih form in doma-

čih gradiv) drži Morettijeva teza, da je literarni sistem sicer en sam, ni pa enoten; medtem kot globalni kulturni trg s svojimi valovi širitve uspešnih modelov teži k svetovni literaturi kot »sistemu *variacij*« (»Conjectures« 64), pa na drugem koncu spopadi s tesnobo vplivanja in odpor do hegemonih središč proizvajajo še vse kaj drugega kot variacije na temo. Moretti bi se te problematike veliko ustrezneje lotil, ko bi bolj upošteval polisistemsko teorijo Itamarja Even-Zoharja, ne pa da si je z njo zgolj potrjeval prepričanje, da so stiki med osredji in obrobji praviloma enosmerni, da torej – ne glede na vse kritike imperialne logike – središča dejansko veliko pogosteje vplivajo na obrobja, kakor pa obrobja na središča ali neposredno na druga obrobja (»More« 75–77).¹⁰

Polisistemsko teorija, ki svetovno književnost razlaga kot zapleten »mega-polisistem«, sestavljen iz posameznih literarnih polisistemov, nedvomno podpira Morettijevo tezo o asimetriji, a jo drugače interpretira. Even Zohar svoje sistemske razlage literature in medliterarnih tokov navezuje na zgodovino predstav o (svetovni) književnosti kot trgu in v tem smislu reformulira Jakobsonovo shemo komunikacije (Even-Zohar, *Polyssystem* 31–32, 38).¹¹ Pri medliterarnih stikih in medkulturnih transferjih med centralnimi in perifernimi, od osredij odvisnimi literaturami (»književnostmi malih narodov«, »manjšinskimi literaturami«) Even-Zohar ugotavlja, da so se obrobja zlasti v fazi porajanja zgledovala po središčnih književnostih, si z usvajanjem in predelavo njihovih virov gradila repertoarje in organizirala institucijsko infrastrukturo – zato so bile interference praviloma v resnici enosmerne, ne pa povratne (Even-Zohar, *Polyssystem* 24–25, 48, 53–72).¹² Podobno kot Đurišinoва, Bloomova, Zimova in druga novejša, s koncepcijami medbesedilnosti in medkulturne hermenevtike modificirana pojmovanja vpliva in v sorodu s sodobnimi razlagami transnacionalnega kulturnega in političnega transferja¹³ v primerjalnem zgodovinopisju tudi Even-Zohar ciljnih literatur in njenih akterjev noče predstavljati kot pasivnih prejemnikov, vdano izpostavljenih tujim vplivom, zato poudarja njihovo selektivno in dejavno razmerje do interferenc. Toda tudi tako, paradokсно, postaja njihova odvisnost od središč še očitnejša. Po mojem sicer drži, da si ciljna literatura elemente iz drugih literarnih sistemov izbira sama in ima za to svoje razloge in cilje – od potrebe po artikulaciji kakega še nejasnega kognitivnega področja, problematike ali občutja prek iztrošenosti obstoječega tematskega ali formalno-žanrskega repertoarja oziroma manka v njem do fascinacije nad tujimi novostmi in želje po pridružitvi transnacionalnemu toku, ki zaradi svojih metropolitanskih virov korigira ugled, prestiž, večjo razvitost in kultiviranost ali pa se preprosto zdi zanimiv. Toda te izbire niso podobne tistim, ki jih pridiga ideologija o svobodnem potrošniku na prostem trgu: izbire so ciljnemu literarnemu

sistemu sugerirane ali celo vsiljene, nanje vplivajo – če nadaljujem z ekonomsko metaforiko – tuji monopoli in domače kulturno premoženje.

Svetovni položaj literatur, izbranih za vir interference, je namreč po ugotovitvah Even-Zoharja praviloma prestižen ali dominanten: imajo zaledje svetovnega ali regionalno vplivnega jezika, so bolj uveljavljene, starejše, odmevnejše, imajo bogatejše vire, bolj izdelane institucije, trge in distribucijo, skratka, razpolagajo z več kulturnega kapitala (Even-Zohar, *Polyssystem* 59). Z vsem tem se po mojem osrednje literature lažje zasidrajo v ospredje literarnega obzorja perifernih akterjev, prek svojih uglednih in tržno konjunkturalnih avtorjev, pa tudi umetniških skupin in smeri (ki se spreminjajo v nekakšne blagovne znamke), lažje lansirajo nove tokove, literarne mode in trende, postajajo predmet »potrošniške« želje (v 19. stoletju je na primer po celi Evropi nastala potreba, imeti v svojem lastnem jeziku romane, »napisane v Scottovem načinu«, pred kakimi dvajsetimi leti pa so si mnoge literature Vzhodne in Srednje Evrope želele imeti svoje »borgesovce« in metafikcionaliste). To željo skušajo v domačem okolju zadovoljiti domači založniki, kritiki in pisci, ki so interferenco najprej doživljali kot bralci, v Even-Zoharjevi »tržnici« prilagoditvi komunikacijske terminologije pomenljivo imenovani »potrošniki«. Kot pripominja Even-Zohar, osrednji sistem interferira v obrobnega direktno ali prek posredništva manj znanih piscev s polobrobni območij (za Slovence sta bila takšna releja na primer dunajska ali münchenska kulturna produkcija); v drugem primeru se še okrepi splošna tendenca, da obrobna literatura iz osrednjega vira izbira starejše, preverjene repertoarje, pri čemer jih zvečine strukturno poenostavlja (Even-Zohar, *Polyssystem* 21–22, 71). Znani primeri slovenskega zamudništva, kot sta Levstikova odvisnost od Lessinga ali Stritarjeva od Rousseauja, in literarnozgodovinska mantra, da slovenski pisatelji pri sprejemanju tujih vzorcev brusijo njihove t. i. skrajnosti, sodijo torej v omenjeni splošni okvir delovanja svetovnega literarnega sistema, kot ga opisujeta Casanova in Even-Zohar; zato niso zgolj slovenska tipološka posebnost (prim. Juvan, »Slovenski«).

Kljub ugotovitvam o enostranskosti medliterarnih interferenc, ki niso ravno spodbudne za samopodobo malih, obrobni literatur (transnacionalna panorama resda »tolažilno« pokaže, da v svojem položaju niso osamljene), Even-Zoharjeva teorija vendarle afirmira obrobje. Izhaja iz postulata, izpeljanega iz poznega ruskega formalizma ter Bahtinove in Lotmanove semiotike kulture, da kulturni polisistemi obstajajo in se razvijajo po zaslugi svoje heterogene sestave (prim. Even-Zohar, *Polyssystem* 11–14, 25–26).¹⁴ Zato je v sleherni kulturi, v vsakem literarnem polisistemu nepogrešljivo tudi njegovo obrobje, pa čeprav ga osrednje cone te kulture s svojimi diskurzi in samoopisi (na primer v poetikah, literarnih zgodovinah) rade podcenjujejo. Even-Zohar na sledi Tinjanova trdi, da sistemske periferije

s svojimi nekanoniziranimi repertoarji in konfliktnimi pritiski središčnim območjem omogočajo prenavo, saj jim odpirajo poti v drugo izkustvo, drugačne izrazne možnosti (takšne so na primer vloge parodije, pisma ali dnevnika v razvoju romana ali pa sami začetki novoveškega romana v primerjavi z verzno epiko); središča, prepuščena recikliranju svojih elementov, bi brez dotokov z obrobij stagnerala, ne glede na premoč nad njimi (14–17). Razmerje med centralnimi in perifernimi diskurzi znotraj posameznega literarnega polisistema preslika Even-Zohar na raven interferenc med polisistemi v omrežju svetovne literature. Obrobja torej niso za večno obsojena na zapoznelo mimikrijo centrov in niso le odvisna od tokov, ki prihajajo iz njih. Centralnost in perifernost literature sta, prvič, zgodovinski in razvojni spremenljivki. Vse književnosti, tudi velike zahodne, so bile vsaj na začetkih, v fazi emergence, odvisne od razvitejših zunanjih virov, zlasti od antične klasike (Even-Zohar, *Polyystem* 59, 79). Globalnih centrov je bilo vedno več in tudi danes si konkurirajo; v tem tisočletju se težišče z zahodnih metropol očitno seli na vzhod, proti Kitajski, Južni Koreji in Indiji. Drugič, prav noben literarni sistem ni samozadosten, zato ne more nastati in obstati brez interferenc, tj. vključevanja gradiv, jezikov, proizvodov, tekstov, formalnih in tematskih struktur iz drugih literarnih sistemov (59). To velja tudi za svetovno osrednje literature, ki se – ne glede na svoje bogate repertoarje in razvito notranjo diferenciranost – občasno rešujejo pred nazadovanjem z uvozom repertoarjev s svetovnih obrobij, o čemer v 19. in 20. stoletju pričajo transnacionalni uspehi nordijske balade, islandskih sag, južnoslovanske ljudske pesmi, ibsenovske drame, latinskoameriškega magičnega realizma ter afriške in karibske književnosti. Pomembne umetniške inovacije se torej vseskozi dogajajo tudi na obrobjih, saj tam zavest o obrobnosti – kot smo na začetku tega spisa videli pri Goetheju – prav spodbuja iskanje in kombiniranje mnogoterih svetovnih virov; iregularnosti in pospešeni ritmi literarnega razvoja poleg tega na obrobjih in v malih literaturah spodbujajo singularne, nepredvidljive sinkretične spoje predelanih virov z domačimi tradicijami, gradivi, problematikami. Takšne inovacije posežejo v osrednje literature šele po obdobju »inkubacije« (Even-Zohar, *Polyystem* 65), saj imajo obrobni pisatelji, ki stopajo v prostor »svetovne literarne republike«, le šibko zaledje mednarodnega prestiža, akumuliranega v jeziku in tradicijah okolja, iz katerega prihajajo (Casanova 28–32, 63–64). Pot inovacij z obrobja v metropole je težja, dolgotrajna in prejkone izjemna, če pomislimo na Slavojja Žižka, ki se je prebil iz ljubljanskega kroga lacanovcev (sicer že zgodaj solidno mednarodno »pomreženih«) in osvojil ameriške teoretske metropole ter postal svetovna institucija.

Še preden je globalizacija – ki izvažata zahodno, kapitalistično modernost po celem planetu, vsepovsod pa uvažata, kopicata in mešata lokalne proizvode z vsakršnih periferij – ustvarila ugodno ozračje za svetovno uve-

ljavitev piscev zunaj območja evro-ameriškega kulturnega monopola, so mnogi obrobni pisatelji, ki so premogli kozmopolitsko literarno zavest, zavestno snovali svoja dela tako, da bi imela možnosti za prodor na svetovni kulturni trg. Tržaški pisatelj Vladimir Bartol je svoj roman *Alamut* (1938) zasebno dojemal kot potencialno svetovno uspešnico; tudi napisal ga je tako, da bi mu to lahko uspelo (orientalistična zgodovinska snov, nevezana na slovenski prostor, razkazovanje erudicije z izrazitim citatnim navezovanjem na perzijsko, arabsko in antično dediščino, lahko prevedljivi stil, žanrska in napeta zgodba, teorija zarote, velika tema totalitarizma; prim. Košuta, »Usoda«). Že v letu objave je Bartol skušal posredno plasirati roman na globalno kulturno tržišče, saj ga je v obliki filmskega scenarija ponudil hollywoodski filmski metropoli, a so ga pri MGM zavrnili (Košuta, »Alamut« 554). Da je *Alamut* po več desetletjih inkubacije vendarle postal solidna svetovna uspešnica, prevedena v osemnajst jezikov, med njimi tudi svetovnih, je zaslužna kontingenčna svetovnozgodovinska konstelacija, z vozliščem v pariški metropoli: iranska islamska revolucija in vzpon islamskega fundamentalizma-terorizma je 1988 spodbudila odmeven prevod romana v francoščino (prim. Košuta, »Usoda«).

Svetovna književnost prek transnacionalne optike: vplivi, medbesedilnost, kulturni transfer

Kot sem nakazal v prvem razdelku, je Goethejeva predstava o svetovni književnosti eden od navdihov transnacionalne komparativistike. Transnacionalno primerjanje, ki se je v družboslovju in humanistiki, posebej v zgodovinopisju razmahnilo v zadnjih dvajsetih, tridesetih letih (Cohen in O'Connor, »Introduction«), skuša preseči »metodološki nacionalizem«, tj. od 19. stoletja v teh strokah prevladujoči pristop, ki s svojo »vsebinsko« teorijo interpretira družbo kot avtonomno kulturno enoto, vsebovano v mejah nacionalne države, ta pa mu pomeni samoumevno izhodišče za univerzalne znanstvene posplošitve in primerjalno preučevanje z drugimi, ravno tako razumljenimi družbami, kulturami (Beck, *Das kosmopolitische* 40–47; *Kaj je* 40–45, 93–94). Transnacionalni pogled nikakor ne odpravlja nacionalnega okvira kot irelevantnega ali zgolj izmišljenega, temveč primerjalno tematizira njegovo mentalno in družbeno-institucionalno izdelanost ter realno zgodovinsko učinkovanje; glede obojega se izkaže, da so narodne entitete del »skupne zgodovine« širšega območja, ki jih je proizvajalo prek »vzajemnega vplivanja« med kulturnimi, umetniškimi in političnimi elitami iz raznih dežel, govorečimi v različnih jezikih (prim. Conrad 55; Haupt in Kocka 33–34). V primerjavi s prevladujočo tradicijo komparativistike pa se transnacionalno literarno zgodovinopisje ne osredotoča na nacionalne literature ali kulture

kot temeljne, vnaprej dane, navznoter enovite, čiste in samostojne enote, utemeljene v standardnem, knjižnem jeziku in med seboj ločene z državnimi mejami. Če pogledamo svetovnozgodovinsko, se tako ali tako izkaže, da so nacionalne države s svojimi lastnimi kulturami vse do konca druge svetovne vojne pravzaprav manjšinski pojav (Osterhammel 444). Transnacionalno komparativistiko, ne samo literarno, zato bolj zanimajo medsebojni vplivi, menjave, širitve, potovanja, prenosi in prilastitve kulturnih dobrin, praks, akterjev in institucij, ki tudi na sub- ali supranacionalnih območjih (mesta, pokrajine, mejne cone, dežele, mikro- in makroregije, civilizacije) v različnih jezikih variirajo skupne topike, forme, koncepte, obnašanja, mentalitete in dejavnosti. Gre pravzaprav za nadgradnjo Goethejeve kozmopolitske ideje o svetovni književnosti kot prostoru menjav, tekmovanja, medsebojnih stikov, spoznavanja in medkulturnega oplajanja.

Kar se je nekoč zdelo enovita, od okolja sosedov jasno ločena državno-kulturna enota, imenovana nacija, se s transnacionalne perspektive izkaže za notranje raznorodni sistem, katerega identiteta se vseskozi vzpostavlja prek »bilateralnih« ali »multilateralnih«, preknarodnih interakcij in ustvarjalnega, dinamičnega, večkrat napetega povezovanja kulturnega uvoza (zavračanja in usvojenega, podomačenega in predelanega) z repertoarji, ki so v tem sistemu tradicionalno navzoči že od prej. Na ta način se ob lokalnih, etničnih oziroma nacionalnih kulturnih identitetah vzpostavlja tisto, kar zgodovino pisje od 80. let dvajsetega stoletja naprej imenuje *shared history* ali *l'histoire croisée* – skupna, prepletena zgodovina, kakršno poznajo v zgodovinskih deželah (Šlezija, Štajerska, Koroška ali Istra), regijah (Skandinavija, Srednja Evropa ali Balkan), makroregijah in civilizacijskih krogih (Evropa, arabski svet, Latinska Amerika) itn. (o opisanih stališčih v novejši transnacionalni kulturni in politični zgodovini gl. Kaelble, »Die Debatte«; Schriewer 36–41; Espagne, »Transferanalyse« 423–437, »Les transferts«; Cohen in O'Connor, »Introduction«; Haupt in Kocka 31–34; Sluga 103–109; Werner in Zimmermann, »Penser«; Conrad). Prednost transnacionalnega pogleda pred metodološkim nacionalizmom se pokaže v primerih, ko se domnevno posebna značilnost neke nacionalne literature (denimo slovensko zamudniško in estetsko reducirano sprejemanje tujih vplivov) izkaže za variacijo vzorca z veliko širšo difuzijo (Even-Zoharjeva ugotovitev o normalnosti poenostavitve interferenc velikih literatur v obrobni in odvisni sistemih). Primerjalne in nacionalne (literarne) zgodovine, ki se razvijajo v risu metodološkega nacionalizma, so nagnjene k temu, da takšne »nacionalne« izseke iz razširjenih vzorcev interpretirajo kot »posebne primere« (nemški *Sonderweg*); transnacionalna komparativistika pa sledi gibanju reprezentacij, institucionalnih modelov ali kulturnih proizvodov čez državne in jezikovne meje, da bi z analizo njihovih preoblikovanj in lokalnih prilastitev ustvarila

sistemsko panoramo (*the big picture*) neke regije, celine, civilizacije, sveta (prim. Espagne, »Transferanalyse« 436–437).

Pod vtisom postnacionalne paradigme v humanistiki se je v literarni vedi spremenilo razumevanje stikov med literaturami, o čemer priča reinterpreteracija pojma vpliv oziroma nadomestitev tega z izrazi, kot so medbesedilnost, interferenca, interliterarnost in kulturni transfer. O tem sem obširneje razpravljal drugod (Juvan, *History* 54–69), zato tu samo na kratko aktualiziram. Pojemovno strukturo, epistemološko zaledje, metodološko vlogo in vrednostne implikacije vpliva so v primerjalni književnosti od 1970. let naprej korenito preoblikovale že teorije medbesedilnosti. Te so razstavile vplivov pozitivistični okvir, vključno z enosmerno kavzalno-genetično razlago medavtorskih ali medliterarnih stikov, in v njegovi implicitni aksiologiji spodkopale normo originalnosti, ki je od 18. stoletja nastopala ne samo kot merilo estetske vrednosti, temveč tudi ideološki atribut nacionalne identitete, tržna kategorija in opora avtorskega prava. Z medbesedilnostjo so se zamajale še ostale spontane podstave vpliva, posebej metodološki nacionalizem, ki je kot enote za primerjanje in sledenje dejanskim stikom obravnaval v glavnem nacionalne države, njihove književnosti in pisatelje. Z uvedbo pojmovnika medbesedilnosti se je namreč pokazalo, da so domnevno prvotni, originalni, svetovno znani in zato večvredni viri, pa naj so videti še tako originalni, že sami medbesedilne transformacije, odvisne od drugih posamičnih semiotičnih dotokov, še bolj pa od policentrične, nadnarodne, v mnogih različicah razširjene kulturne enciklopedije, katere prvotni viri so izgubljeni, zabrisani, pozabljeni ali pa zaradi poligeneze nedoločljivi. Medbesedilni pristop, podprt s hermenevtiko in recepcijsko estetiko, je nadalje razvil občutljive instrumente za razlago oblik in vlog ustvarjalnega sprejemanja tuje književnosti, pojmovnik, ki je v ozadju prenosov razkrival tako delovanje jezikovne in kulturne raznolikosti oziroma alteritete kakor tudi prikrito konfliktnost; osvetljeni sta bili vsa ambivalentnost in dialektika razmerja med dvema subjektivitetama, od identificiranja in želje po posnemanju do sovražnosti, strahu, upora in zavračanja. Medbesedilne teorije so potemtakem dekonstruirale konstitutivne predpostavke vpliva, zlasti predstavo o »državnih« mejah med besedili, identitetami, narodi in nacionalnimi literaturami.

Zaradi vsega tega je medbesedilnost v novejši literarni vedi spodbujala nastajanje policentričnih in pluralnih modelov vpliva, temelječih na dialoških pojmovanjih kulturne identitete. Uveljavlja se predstava, da se vsaka subjektna pozicija, pa naj gre za avtorjevo »ustvarjalno osebnost« ali »duhovno individualnost« naroda, v diskurzu vedno znova definira samo v razmerju z drugim, v vlogi drugega pa se skozi čas grmadijo ali menjavajo mnogi akterji, teksti, govornice. Jola Škulj je na primer oblikovanje identitete

»nacionalne kulture« in literature izrecno povezala s transkulturno medbesedilnostjo: »Naša kulturna identiteta je naš intertekst. [...] S tem da se oblikuje in obstaja prek medkulturnih interakcij, kulturna identiteta razkriva svoj medbesedilni značaj« (149). Ko se je na takšne in podobne načine izkazalo, da je vpliv prek perspektive medbesedilnosti mogoče misliti tudi zunaj znanstvene ideologije metodološkega nacionalizma, v kateri so ga uporabljali od 19. stoletja naprej in ga imeli za sublimirani korelat mednarodne politike, se je zazdelo, da bo v njem prevladala poteza postmoderne, liberalne dialoščnosti, enakopravnih in enakovrednih stikov vsega z vsem. To še bolj velja za samo medbesedilnost, še posebej če nam ne pomeni zgolj odtisa psiho-socialnih silnic vpliva na raven pisanja, temveč – v podobi citatnosti – zavestno strategijo, s katero besedilni subjekt modelnemu bralcu nakazuje svojo poljubno, imaginarno umestitev v polje medliterarnih razmerij. Citatni sklici in izpeljave inscenirajo položaj subjekta v »domačem« kulturnem prostoru, zanj pa postavijo še scensko ozadje, sestavljeno iz zavestno priklicanih semiotičnih prizorišč svetovne književnosti. Kot smo videli v prvem razdelku tega spisa, je Goethe svojo pojmovno iznajdbo svetovne književnosti med prvimi udejanjil ravno s pesniškim citiranjem in preoblikovanjem pluralnih in večjezičnih virov sveta.

Toda medbesedilne teorije so od Blooma naprej razkrivale tudi drugo stran – psihološko in družbeno-politično moč vpliva, njegovo hegemonijo, vpleteno v oblikovanje identitet. Vpliv se s te plati kaže kot diskurzivna sila, ki prihaja s področja simbolnega in v pišočem zaneti željo po imaginarni identifikaciji, obenem pa sproži odpor, potrebo po zanikanju drugosti, njenem izbrisu ali popolni prisvojitvi ter po diferenciranju in potrditvi sebe. Kot instanca drugosti je vpliv namreč neizogibno vmešan v tok oblikovanja in redefiniranja identitet pri slehernem posamezniku ali skupnosti. Ko razpravljamo o moči vpliva, se je treba ozreti tudi čez tekste, umetniška dela. Sila vpliva prežema kulturne proizvode ne samo po zaslugi uspešnosti ustvarjalnega dela, izražene v njih, temveč prav tako zaradi asimetrične razporeditve kulturnega kapitala v svetovnem literarnem sistemu, vključno s konjunkturami in povpraševanji na transnacionalnem tržišču. V mrežo, ki krepí vplivno moč določenih besedil, njihovih nizov, strukturnih matric ali elementov, so zato skupaj s teksti vpleteni še razni akterji, proizvodi, prakse, ustanove in diskurzivni režimi: od ugleda avtorjev in literarnega kanona prek knjižničnih fondov, priljubljenih topik salonov ali kavarn, repertoarjev gledališč, izpostavljenih tem in vrednot časopisov do učenih društev, politik prevajanja in prodajnih strategij založb. Prav omenjene dejavnike in procese, ki presejajo na tekste zamejeno pojmovanje vpliva in medbesedilnosti, zajema zgodovinska koncepcija kulturnega transferja, znana od 80. let 20. stoletja (prim. Espagne, »Les transferts«;

Kaelble, »Die Debatte«; Middel; Kaelble in Schriewer, *Vergleich*; Werner in Zimmermann, »Penser« 19–20; Conrad 53–55; Cohen in O'Connor, »Introduction« xiii; Haupt in Kocka 31–32; te Velde 207–211; Tilly).¹⁵ Ta pravzaprav aktualizira – ne da bi priznala – mnoge predstave tradicionalne in novejšje literarne komparativistike: od ukvarjanja z raznimi posredniki, literarnimi obzorji, linearnim in koncentričnim preučevanjem vpliva (prim. Ocvirk 110–182) do hermenevitične in recepcijske pozornosti do procesov, s katerimi ciljni avtorji in literature izbirajo, prevzemajo in si prilagajajo tuje elemente (npr. Đurišin, *Theory* 159–160). Kar pa zgodovina transferjev lahko vrne primerjalni književnosti, je nov teoretski okvir, ki medbesedilne odnose postavlja v mreže institucij, predmetov, akterjev in praks, ki skupaj s teksti tvorijo literarno polje. S takšnim kulturnim transferjem pogojeno omrežje vplivov imamo torej lahko za ključni dejavnik pri vzpostavljanju koherentnosti svetovnega literarnega sistema, pa tudi njegove dinamike, razvojnega samouravnavanja in notranjih napetosti.

Svetovne književnosti?

Nemara bi o svetovni književnosti lahko začeli govoriti tudi v množini. Doslej se je množinsko poimenovanje, »svetovne književnosti«, uporabljalo kvečjemu za velike literature v svetovnih jezikih, ki se razlikujejo od malih, perifernih literatur z ožjim geokulturnim vplivom. Mogoča pa je tudi drugačna raba, če izhajamo iz problema, kako je kompleksnost svetovne literature zaradi večjezičnosti in nepregledne množice besedil sploh mogoče spoznavno zajeti. Četudi bi atomizem nacionalnih literatur skušali preseči z Đurišinovo metodologijo medliterarnega procesa, ki ga tvorijo tudi nad- ali mednarodne oblike interakcij, kot so medliterarne skupnosti, centrizmi ali regije (*Théorie*), ali pa bi si pomagali z Morettijevim predlogom za »branje na daljavo«, tj. primerjalno preučevanje evropske ali svetovne književnosti prek velikih količin podatkov, pridobljenih iz druge roke (»Conjectures« 56–57), bi se nam izluščile samo najsplošnejše strukture svetovne literature in zakonitosti njenega razvoja. Zato je treba pritrditi Milutinoviću, ki meni, da je zgodovina ali teorija svetovne književnosti, ki v nasprotju z lastniško koncepcijo nacionalne literature ni v izključni posesti nikogar, lahko zgolj fragmentarna, prek množstva različnih perspektiv in glasov prikazana v odprtem procesu literarnozgodovinskega, komparativističnega pogovora (236–237). Svetovni literarni sistem je torej kompleksna topologija, kjer se križajo različne ravnine: ravnina besedil in medbesedilnih razmerij, ravnina transferjev predmetov, institucionalnih matric, struktur in kulturnih praks, infrastrukturna ravnina transnacionalnih socialnih mrež, medijev, ustanov in kanonov, pa tudi ravnina pojmov, zavesti

in imaginacije. Kot takšna je svetovna književnost »glokalna«, kar pomeni, da je spoznavno in ustvarjalno dostopna le prek lokaliziranih arhivov kulturnega spomina in partikularnih kognitivnih, jezikovnih perspektiv. Iz njih se svetovna književnost razrašča kot micelij variantnih korpusov, reprezentacij in sistematizacij. Svetovna književnost se strukturira v serijah dislociranih vpisov, ki so predmet refleksije in obdelave v različnih literarnih sistemih. Množinski so zagotovo že kanoni svetovne književnosti: vsaka nacionalna literatura ali medliterarna skupnost je ustvarila svojo verzijo svetovne klasike, vsaka literatura svojo produkcijo medbesedilno utemeljuje na sebi lastnih svetovnih izborih. Vsak literarni sistem in njegova zgodovina vidita svetovno književnost prek dožemanja svojega lastnega položaja v njej. Pred tem ni imuna niti primerjalna književnost, čeprav naj bi bila načelno najbolj kozmopolitska oblika spoznavanja književnosti. A to je že predmet neke druge razprave (prim. Juvan, »Ideologije« 80–86).

OPOMBE

¹ Tudi pozneje se je marsikdaj izkazalo, da imajo ambiciozni, svetovljansko usmerjeni pisatelji z obrobij ali iz malih literatur (Joyce, Čapek, Walcott ali Šalamun) večjo potrebo po globalni imaginaciji od tistih, ki delujejo v središčih.

² K oblikovanju nacionalnih identitet prek mednarodnih primerjav so prispevale tudi primerjalne metode v jezikoslovju, folkloristiki in literarni vedi: primerjalno ugotavljanje podobnosti in razlik je pomagalo utrjevati nacionalne identitete tudi v mnogih evropskih komparativistikah (Anderson 80–83; Schriewer 9–39).

³ Kozmopolitska književna republika je s perifernega slovenskega ozemlja že pred Prešernovim nastopom sprejela razsvetljenskega lingvista in poznejšega dunajskega dvornega bibliotekarja Kopitarja, ki je s svojimi stiki, koncepti in korespondenco usklajeval prerodne aktivnosti zahodnih in južnih Slovanov in tako pripomogel k oblikovanju avstroslavizma kot enega od zgodnejših medliterarnih centrizmov (prim. Vidmar).

⁴ Tudi sam sem zgoraj, pri genezi teorije in prakse svetovne književnosti, opozoril, da so bili poleg trga in ekonomije v igri še mnogi drugi kulturni, tehnološki in družbeni dejavniki.

⁵ Najnovejšo stopnjo v dograjevanju svetovnega literarnega prostora vidi Casanova v postkolonialnem nastajanju novih nacionalnih držav.

⁶ Pozneje kritizirana stališča je Casanova, ki zna misliti kompleksno, marsikje že sama relativizirala in dodatno označila: »parizocentričnost« modernosti je po njenem bolj učinkovit reprezentacij in verjetij tisočih tujih umetnikov, ki so tja prihajali ali pa si želeli priti, kakor pa objektivno geopolitično dejstvo; v Parizu so se med političnimi in kulturnimi emigranti poleg tega kalila številna nacionalistična, narodnoosvobodilna gibanja, od poljskega do čilskega in kubanskega (41–51); obrobje in mala literatura svojih pisateljev ne obojata nujno na zamudništvo glede na merila modernosti, ki se vzpostavljajo v metropolah, saj je za vse nacionalne sisteme, tudi centralne, značilna mnogoterost temporalnosti: ob »avantgardah«, ki se transnacionalno povezujejo, vsepovsod živijo tudi »akademizmi« (144–145); struktura mednarodnega polja s svojo opozicijo med avtonomnim in nacionalno-politično obremenjenim polom je homologna notranji konfiguraciji posameznih nacionalnih polj, kjer se tudi porajajo napetosti med bolj »svetovljanskimi«, esteticističnimi, mednarodno dejavnimi in »narodnimi«, na domače okolje, politiko in ideologijo vezanimi krogi (155). Primerov za omenjena nasprotja je dovolj tudi pri nas in v naši bližnji okolici.

⁷ Moretti opozarja, da središča nimajo monopola nad literarnimi inovacijami (zato se invencije, ki imajo potencialno svetovni pomen, vseskozi porajajo tudi v obrobni književnosti), vendar pa imajo za svoje nedvomno na voljo več virov in materialnih sredstev (zato so v središčnih literaturah novosti pogostejše), predvsem pa razpolagajo z razvitejšimi, močnejšimi in bolj vplivnimi kanali za njihovo mednarodno uveljavljanje (»More« 75–77).

⁸ Najbrž je ta splošnost tudi posledica Morettijeve odločitve za »branje na daljavo« (*dis-tant reading*), kar pomeni zbiranje in posploševanje podatkov na podlagi informacij iz druge roke – iz literarnovednih metatekstov specialistov za posamezne literature (Moreti, »Conjectures« 56–58). Kompleksnejša razmerja, vpletena v medliterarne interference, zahtevajo tudi »natančno branje« (*close reading*), ne le teksta, temveč tudi konteksta.

⁹ O takšnih in podobnih strategijah, s katerimi se periferni avtorji soočajo s »svetovnimi«, je na primeru finske književnosti v *PKJ* 2008 pisal Jyrki Nummi (»Kako 'pojesti' model središče-obrobnosti in ga vseeno obdržati?: Teorija o padanju kulturnih vrednot in Aleksis Kivi«).

¹⁰ Kot trdi Moretti z besedami Even-Zoharja, pri posegu enega literarnega sistema v drugega, tj. v »literarni interferenci ni nobene simetrije. Ciljna literatura je pogosto v interferenci z izvorno literaturo, ki pa zanjo sploh ne ve« (Even-Zohar, *Polyssystem* 62; »Conjectures« 56).

¹¹ Vlogi pošiljalca in naslovnika pri njem prevzame »proizvajalec« in »potrošnik«, vlogi sporočila in kanala pa »proizvod« in »trg« – zadnji mu ne pomeni samo institucij blagovne menjave (na primer knjigarn ali knjižnic), temveč tudi dejavnike, vpletene v simbolno menjavo.

¹² Tudi slovaški komparativist Dionýz Ďurišin se je zavzemal za pojmovanje svetovne književnosti kot sistema, v katerem se odvija »medliterarni proces«, ki v medsebojna razmerja (genetične stike, tipološke podobnosti ipd.) postavlja pojave nacionalnih literatur in širših regij oziroma »medliterarnih skupnosti«, v katerih so nacionalne književnosti razvojnno, kulturno, jezikovno ali politično podobne oziroma povezane (Ďurišin, *Theory* 79–90; *Théorie* 53). Vendar pa je – kar je za komparativista izven kulturno hegemonističnih središč značilno – skušal asimetrije svetovne književnosti ideološko čim bolj zastreti.

¹³ O tem več v nadaljevanju.

¹⁴ Z notranjimi prevodi in trenji med povezanimi, po moči in pomenu hierarhiziranimi sistemi (jeziki, dialekti, sociolekti, diskurzi, mediji itn.) se namreč v procesih semioze odpirajo alternativne opcije, ki vzdržujejo neki nivo informativnosti in tako sisteme – katerih smisel je ravno informacija – varujejo pred entropičnim razpadom.

¹⁵ Primeri takšnih zavestno sproženih transferjev so »evropeizacija« Rusije pod Petrom Velikim, uvoz evropskega koncepta znanosti na Kitajsko v 19. stoletju ali zahodnega parlamentarizma na Japonsko (Osterhammel 450–454).

LITERATURA

- Anderson, Benedict. *Zamišljene skupnosti: O izvoru in širjenju nacionalizma*. Prev. Alja Brglez Uranjek. Ljubljana: Studia humanitatis, 1998.
- Beck, Ulrich. *Das kosmopolitische Blick oder: Krieg ist Frieden*. Frankfurt: Suhrkamp, 2004.
- . *Kaj je globalizacija? Zmote globalizma – odgovori na globalizacijo*. Prev. Samo Krušič. Ljubljana: Krtina, 2003.
- Birus, Hendrik. »The Goethean Concept of World Literature and Comparative Literature«. *CLCWeb* 2.4 (december 2000): <http://docs.lib.purdue.edu/clcweb/vol2/iss4/7>
- Bourdieu, Pierre. *The Rules of Art: Genesis and Structure of the Literary Field*. Prev. Susan Emanuel. Stanford, Cal.: Stanford University Press, 1996.
- Casanova, Pascale. *La République mondiale des Lettres*. Paris: Ed. du Seuil, 1999.
- Cohen, Deborah in Maura O'Connor, ur. *Comparison and History: Europe in Cross-National Perspective*. New York in London: Routledge, 2004.

- Cohen, Deborah in Maura O'Connor. »Introduction: Comparative History, Cross-National History, Transnational History – Definitions.« *Comparison and History: Europe in Cross-National Perspective*. Ur. Deborah Cohen in Maura O'Connor. New York in London: Routledge, 2004. ix–xxiv.
- Conrad, Sebastian. »La constitution de l'histoire japonaise: Histoire comparée, transferts, interaction transnationales.« *De la comparaison à l'histoire croisée*. Ur. Michael Werner in Bénédicte Zimmermann. Paris: Seuil, 2004. 53–72.
- Čop, Matija. *Pisma Matija Čopa*. 2 zv. Ur. Anton Slodnjak in Janko Kos. Ljubljana: SAZU, 1986.
- Damrosch, David. *What Is World Literature?* Princeton, N.J.: Princeton University Press, 2003.
- Dew, Nicholas. »The Order of Oriental Knowledge: The Making of D'Herbelot's *Bibliothèque Orientale*«. *Debating World Literature*. Ur. Christopher Prendergast. London: Verso, 2004. 233–252.
- Domínguez, César. »Literary Emergence as a Case Study of Theory in Comparative Literature.« *CLCWeb* 8.2 (2006): <http://docs.lib.purdue.edu/clcweb/vol8/iss2/1>
- Dović, Marijan. *Sistemske in empirične obravnave literature*. Ljubljana: Založba ZRC, 2004.
- Đurišin, Dionýz. *Théorie du processus interlittéraire I*. Bratislava: Ústav svetovej literatúry SAV, 1995.
- — —. *Theory of Literary Comparatistics*. Bratislava: Veda, 1984.
- Eckermann, Johann Peter. *Pogovori z Goethejem*. Prev. Josip Vidmar. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1959.
- Eisenberg, Christiane. »Kulturtransfer als historischer Prozess. Ein Beitrag zur Komparatistik.« *Vergleich und Transfer: Komparatistik in den Sozial-, Geschichts- und Kulturwissenschaften*. Ur. Hartmut Kaelble in Jürgen Schriewer. Frankfurt in New York: Campus Verlag, 2003. 399–417.
- Espagne, Michel. »Les transferts culturels.« *H-Soz-u-Kult* 19.01.2005, <http://hsozkult.geschichte.hu-berlin.de/forum/2005-01-002>
- — —. »Transferanalyse statt Vergleich. Interkulturalität in der sächsischen Regionalgeschichte.« *Vergleich und Transfer: Komparatistik in den Sozial-, Geschichts- und Kulturwissenschaften*. Ur. Hartmut Kaelble in Jürgen Schriewer. Frankfurt in New York: Campus Verlag, 2003. 419–438.
- Even-Zohar, Itamar. »Culture planning, cohesion, and the making and maintenance of entities.« *Beyond Descriptive Translation Studies: Investigations in Homage to Gideon Toury*. Ur. Anthony Pym, Miriam Shlesinger in Daniel Simeoni. Amsterdam in Philadelphia: John Benjamins, 2008. 277–292.
- — —. *Polysystem Studies = Poetics Today* 11.1 (1990).
- Frassinelli, Pier Paolo in David Watson. »World Literature: A Receding Horizon.« *Traversing Transnationalism: The Horizons of Literary and Cultural Studies*. Ur. Pier Paolo Frassinelli, Ronit Frenkel in David Watson. Amsterdam: Rodopi. (V tisku). 1–19.
- Gálik, Marián. »Concepts of World Literature, Comparative Literature, and a Proposal.« *CLCWeb* 2.4 (2000): <http://docs.lib.purdue.edu/clcweb/vol2/iss4/8>
- Goethe, Johann W. *Goethes Werke in Zwölf Bänden*. 11. zv.: Schriften zu Kunst und Literatur. Berlin in Weimar: Aufbau-Verlag, 1974.
- — —. »Some Passages Pertaining to the Concept of World Literature.« *Comparative Literature – The Early Years: An Anthology of Essays*. Ur. Hans-Joachim Schulz in Philipp H. Rhein. Chapel Hill, N. C.: The University of North Carolina Press, 1973. 1–12.
- Haupt, Heinz-Gerhard in Jürgen Kocka. »Comparative History: Methods, Aims, Problems.« *Comparison and History: Europe in Cross-National Perspective*. Ur. Deborah Cohen in Maura O'Connor. New York in London: Routledge, 2004. 23–39.

- Jurčić, Josip. *Zbrano delo*. 3. 2. izdaja. Ur. Janez Logar. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1965.
- Juvan, Marko. *History and Poetics of Intertextuality*. Prev. Timothy Pogačar. West Lafayette, Indiana: Purdue University Press, 2008.
- . »Ideologije primerjalne književnosti: perspektive metropol in periferij«. *Primerjalna književnost v 20. stoletju in Anton Ocvirk*. Ur. Darko Dolinar in Marko Juvan. Ljubljana: Založba ZRC, 2008. (Studia litteraria). 57–91.
- . »Peripherocentrism?: Geopolitics of Comparative Literatures between Ethnocentrism and Cosmopolitanism«. *Histoire de la littérature et jeux d'échange entre centres et périphéries: Les identités relatives des littératures*. Ur. Jean Bessière in Judith Maar. Paris: Harmattan. (V tisku).
- . »Prešernova in Puškinova poezija o poeziji«. *F. Prešeren – A. S. Puškin*. Ur. Miha Javornik. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 2001. 43–71.
- . »Slovenski kulturni sindrom' v nacionalni in primerjalni literarni zgodovini«. *Slavistična revija* 56.1 (2008): 1–17.
- . *Vezji besedila: studije o slovenski književnosti in medbesedilnosti*. Ljubljana: LUD Literatura, 2000.
- Kaelble, Hartmut. »Die Debatte über Vergleich und Transfer und was jetzt?« H-Soz-u-Kult 08.02.2005, <http://hsozkult.geschichte.hu-berlin.de/forum/2005-02-002>
- Kaelble, Hartmut in Jürgen Schriewer, ur. *Vergleich und Transfer: Komparatistik in den Sozial-, Geschichts- und Kulturwissenschaften*. Frankfurt in New York: Campus Verlag, 2003.
- Koprda, Pavol. »La mondialité de la littérature chez Dionyz Đurišin«. *Medžiliterarny proces IV*. Nitra: Univerzita Konstantína filozofa, 2003. 251–265.
- Kos, Janko. *Matija Čop*. Ljubljana: Partizanska knjiga, 1979.
- . *Prešeren in evropska romantika*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1970.
- Košuta, Miran. »Alamut: roman – metafora«. Vladimir Bartol, *Alamut*. Ljubljana: Mladinska knjiga 1988. 551–597.
- . »Usoda zmaja: ob svetovnem uspehu Bartolovega Alamuta«. *Jezyk in slovstvo* 36.3: 56–61.
- Latour, Bruno. »Ces réseaux que la raison ignore – laboratoires, bibliothèques, collections.« *La pouvoir des bibliothèques: La mémoire des livres dan la culture occidentale*. Paris: Albin Michel, 1996. 23–46.
- . *Reassembling the Social: An Introduction to Actor-Network-Theory*. Oxford: Oxford University Press, 2005.
- Linhart, Anton Tomaž. *Zbrano delo*. 1. Ur. Alfonz Gspan. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1950.
- Mahl, Bernd. *Goethes ökonomisches Wissen: Grundlagen zum Verständnis der ökonomischen Passagen im dichterischen Gesamtwerk und in den »Amtlichen Schriften«*. Frankfurt am Main: P. Lang, 1982.
- Middell, Matthias. »European History and Cultural Transfer«. *Diogenes* 48.189 (2000): 23–30.
- Milutinović, Zoran. »Jasno opredeljen pojav in enotna perspektiva: ali je zgodovina svetovne književnosti možna?« Prev. Seta Knop. *Primerjalna književnost v 20. stoletju in Anton Ocvirk*. Ur. Darko Dolinar in Marko Juvan. Ljubljana: Založba ZRC, 2008. (Studia litteraria). 223–238.
- Moretti, Franco. »Conjectures on World Literature«. *New Left Review* 1 (januar – februar 2000): 54–68.
- . *Graphs, Maps, Trees: Abstract Models for a Literary History*. London in New York: Verso, 2005.
- . »More Conjectures«. *New Left Review* 20 (marec – april 2003): 73–81.
- Nummi, Jyrki. »Kako 'pojesti' model središče-obrobnje in ga vseeno obdržati?: Teorija o padanju kulturnih vrednot in Aleksis Kivi«. Prev. Marko Juvan. *Primerjalna književnost* 31.2 (2008): 39–50.

- Ocvirk, Anton. *Teorija primerjalne literarne zgodovine*. Ljubljana: Znanstveno društvo, 1936.
- Osterhammel, Jürgen. »Transferanalyse und Vergleich im Fernverhältnis«. *Vergleich und Transfer: Komparatistik in den Sozial-, Geschichts- und Kulturwissenschaften*. Ur. Hartmut Kaelble in Jürgen Schriewer. Frankfurt in New York: Campus Verlag, 2003. 439–466.
- Paternu, Boris. *France Prešeren: 1800–1849*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1994.
- Pizer, John. »Goethe's 'World Literature' Paradigm and Contemporary Cultural Globalization«. *Comparative Literature* 52.3 (2000): 213–227.
- Prendergast, Christopher. »The World Republic of Letters«. *Debating World Literature*. Ur. Christopher Prendergast. London in New York: Verso, 2004. 1–25.
- Prešeren, France. *Zbrano delo*. 1. Ur. Janko Kos. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1965.
- Schmidt, Siegfried J. *Die Selbstorganisation des Sozialsystems Literatur im 18. Jahrhundert*. Frankfurt: Suhrkamp, 1989.
- Schriewer, Jürgen. »Problemdimensionen sozialwissenschaftlicher Komparatistik«. *Vergleich und Transfer: Komparatistik in den Sozial-, Geschichts- und Kulturwissenschaften*. Ur. Hartmut Kaelble in Jürgen Schriewer. Frankfurt in New York: Campus Verlag, 2003. 9–52.
- Schulz, Hans-Joachim in Philipp H. Rhein, ur. *Comparative Literature – The Early Years: An Anthology of Essays*. Chapel Hill, N. C.: The University of North Carolina Press, 1973.
- Sluga, Glenda. »The Nation and the Comparative Imagination«. *Comparison and History: Europe in Cross-National Perspective*. Ur. Deborah Cohen in Maura O'Connor. New York in London: Routledge, 2004. 103–114.
- Snoj, Vid. »Svetovna literatura na ozadju drugega«. *Literatura* 18.177 (2006): 61–78.
- Škulj, Jola. »Comparative Literature and Cultural Identity«. *Comparative Literature and Comparative Cultural Studies*. Ur. Steven Tötösy de Zepetnek. West Lafayette, Indiana: Purdue University Press, 2003. 142–151.
- te Velde, Henk. »Political Transfer: An Introduction«. *European Review of History* 12.2 (2005): 205–221.
- Tilly, Charles. »Introduction to Part II: Invention, Diffusion, and Transformation of the Social Movement Repertoire«. *European Review of History* 12.2 (2005): 307–320.
- Verstraete, Ginette. »Tourism and the Global Itinerary of an Idea«. *Thamyris/Intersecting 9 = Mobilizing Place, Placing Mobility: The Politics of Representation in a Globalized World*. Ur. Ginette Verstraete in Tim Cresswell. Amsterdam: Rodopi, 2002. 33–52.
- Vidmar, Luka. *Struktura in funkcija pisem iz literarnoprerodne korespondence Žige Zoisa: disertacija*. Nova Gorica: [L. Vidmar], 2009.
- Virk, Tomo. *Primerjalna književnost na prelomu tisočletja: kritični pregled*. Ljubljana: Založba ZRC, 2007. (Studia litteraria).
- Wallerstein, Immanuel. *Geopolitics and Geoculture: Essays on the Changing World-System*. Cambridge University Press, 1991.
- — —. »The Modern World System«. *The Modern World System: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century*. New York: Academic Press, 1976. 229–233.
- — —. *World-Systems Analysis: An Introduction*. Durham in London: Duke University Press, 2004.
- Werner, Michael in Bénédicte Zimmermann, ur. *De la comparaison à l'histoire croisée*. Paris: Seuil, 2004.
- Werner, Michael in Bénédicte Zimmermann. »Penser l'histoire croisée: entre empirie et réflexivité.« *De la comparaison à l'histoire croisée*. Ur. Werner, Michael in Bénédicte Zimmermann. Paris: Seuil, 2004. 15–49
- Zima, Peter V. *Komparatistik: Einführung in die Vergleichende Literaturwissenschaft*. Tübingen: Francke, 1992.

The world literary system

Keywords: comparative literary studies / world literature / literary system / globalization / cosmopolitanism / cultural transfer

The recent relevance of the concept of world literature is a symptom of social and political shifts in literary studies under conditions of globalization. However, the term belongs to literary comparative studies' oldest disciplinary constants. Feeling peripheral as a German writer in relation to the French or English metropolises, Goethe launched the concept in the late 1820s. He was experiencing world literature as a rise in the circulation of literary artworks across linguistic and national borders, and increasing cultural exchange between continents and civilizations. *Weltliteratur* also appeared to him in the guise of the modern capitalist market going global. He considered the creative response to the world literary repertoires essential to the viability of each national literature and to cosmopolitan experiencing of the "generally human." He transfigured the cosmopolitan idea of world literature into the poetic principle of a globalized imagination and intertextuality. The original Goethean concept has recently come back to the forefront of transnational comparative studies. Here, world literature implies practices, media, and institutions that implant transnational resources in the home literary field, allowing intercultural transfer and intertextual absorption of global cultural repertoires as well as self-conscious production for international audiences. From its origins, world literature is also a category of ethical, political, and aesthetic thought, shaped by experiences of tourism, translations, global news, archeological discoveries, etc. In order to foster intercultural transfers, a sort of infrastructure was necessary, for example the mobility of books, their systematic collection, and the encyclopedic ordering of knowledge about foreign cultures. Such networks "translated" (Latour) foreign corpora and their representations in a multitude of local archives. In the theoretical or poetic consciousness of world literature, in its intertextual coherence, as well as in its material, medial circulation, there is a taste of a "glocalization."

Weltliteratur was launched through the ideologeme of "national literature." Inclusion of the national in the world, the presence of the world in the national, and nationality as a necessary condition for the appearance of world literature are symptoms of the interlocking ideologies of the post-enlightenment cultural nationalism, cosmopolitanism, and the aesthetic understanding of art practices. Modern European nations were established within a new geopolitical reality that was perceived as international. In literature, national identity was established relationally, through

realizing its position among other languages and within the global cultural market. In their *Manifesto of the Communist Party*, Marx and Engels followed Goethe's economic metaphors, connecting the planetary expansion of the capitalist economy to the beginnings of the transnational system of world literature. Indeed, the world system of capitalist economics with its cores and peripheries (Wallerstein) shows striking analogies with the "world republic of letters," conceived by Casanova as a hierarchical semiotic space, in which the established and emerging literary fields interact from asymmetrical positions, either as centers of cultural influence or as peripheries with poorer cultural capital. According to Damrosch, world literature is reserved for the diffusion of literary texts that, after having been recognized by some global metropolis, exceed the original linguistic boundaries and become actively present in major languages or cultures. Drawing on Even-Zohar's polysystem theory, Moretti also portrays the "world literary system" as analogous to the world economy. Strong and developed literatures, which now function as centers of the world literary system, used to be peripheral in the phase of their emergence; without interference with peripheral productivity and the resources of "small" or "minority" literatures, even central literary systems would stagnate. No cultural system is self-sufficient and free of interference. Centrality and peripherality are thus variables that depend on historical dynamics and system evolution.

Finally, the literary world system is explained as a complex topology, which is accessible only through the archives of localized cultural memory and singular cognitive or linguistic perspectives. They show world literature(s) as a set of variant corpora, representations, inspirations, and classifications. World literature is being constantly translated and presented in manifold localized inscriptions, which are the subject of reflection and reworking in different semiospheres.

December 2009